

**GMINNY PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMNY BIRCZA
na lata 2019-2023**

Opracowała: mgr Halina Jurjewicz - Jagieła

Bircza, listopad 2019r.

SPIS TREŚCI

I. WSTĘP.....	1
II. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	3
III. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	4
IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.....	13
V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.....	23
VI. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU	
Zarys historii obszaru gminy.....	27
Krajobraz kulturowy	39
Zabytki sakralne.....	40
Zabytki architektury rezydencyjnej	42
Zabudowa	43
Kaplice i kapliczki.....	44
Cmentarze.....	45
Dziedzictwo niematerialne.....	46
Zabytki archeologiczne.....	47
VII. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.....	49
VIII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE – PRIORYTETY PROGRAMU OPIEKI.....	51
IX. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY BIRCZA	54
X. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY BIRCZA.....	56
XI. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINNY BIRCZA.....	57
XII. ANEKS:	
1. Ewidencja zabytków Gminy Bircza	
2. Wykaz stanowisk archeologicznych	

I. WSTĘP

Dziedzictwo kulturowe jest ważnym czynnikiem życia i działalności człowieka. Stanowi ono dorobek materialny (niepowtarzalny i nieodnawialny) i duchowy poprzednich pokoleń. Oznacza wartość zarówno materialną jak i niematerialną przekazaną przez przodków i określającą naszą kulturę. Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kultury może w istotny sposób przyczynić się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, a tym samym do poprawy jakości życia jej mieszkańców.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Bircza jest elementem polityki samorządowej, jest dokumentem służącym podejmowaniu planowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania oraz koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego przez samorząd gminny. Myślą przewodnią opracowania Programu Opieki nad Zabytkami dla gminy Bircza jest uznanie potrzeby zachowania zasobów regionalnego dziedzictwa kulturowego za ważny czynnik wpływający na kształtowanie się tożsamości regionalnej i promocji turystycznej. Głównym celem programu jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów regionalnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych oraz zachowania krajobrazu kulturowego w gminie Bircza. Ważne jest, aby realizacja tego celu dokonywała się przy współudziale miejscowej społeczności. Dokument ten może służyć również jednostkom samorządu terytorialnego, środowiskom naukowym i badawczym, a także innym podmiotom i osobom zainteresowanym kulturą oraz dziedzictwem kulturowym. Ponadto inicjatywa samorządu gminnego skierowana jest w celu pobudzenia i usprawniania mechanizmów regulujących kwestie opieki nad zabytkami. Program został opracowany na cztery lata. Jest dokumentem, który będzie cyklicznie aktualizowany, co dwa lata. W trakcie jego realizacji prowadzony będzie monitoring, dzięki któremu, możliwe będzie uwzględnienie nowych uwarunkowań prawnych, społecznych i gospodarczych, co pozwoli na sprecyzowanie lub modyfikację przyjętych kierunków działania oraz priorytetów. Wskazane w obecnym dokumencie działania są zgodne z krajowymi i wojewódzkimi dokumentami programowymi, a nakreślone zadania oraz zaproponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom z dziedziny ochrony zabytków w Polsce.

W 2010 roku Gmina Bircza przystąpiła do opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, który ostatecznie nie został ukończony. W toku postępowania przy sporządzaniu ww. programu wykonano czynności poznawcze – zebrano i przeanalizowano istniejące materiały o charakterze strategicznym i planistycznym, rozpoznano zasób dziedzictwa kulturowego gminy, przeprowadzono badania terenowe (rozpoznano stan zachowania zabytków) oraz przeanalizowano dokumentację i literaturę przedmiotu. Zebrane materiały stały się podstawą do opracowania i uchwalenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Bircza.

II. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, określony został w Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, 2245, z 2019 r. poz. 730, 1696).

Zgodnie z art. 87 ust. 1, 3, 4 i 5 Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest:

- opracowywany na okres 4 lata,
- przyjęty przez Radę Gminy, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- publikowany w Wojewódzkim Dzienniku Urzędowym,
- co 2 lata wójt gminy składa Radzie Gminy sprawozdanie z realizacji Programu.

W Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy, wyznaczone zostały cele opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, w szczególności są to:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

III. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Podstawowe przepisy prawne dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami są zawarte w następujących aktach prawnych:

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. nr 78, poz. 483 ze zm.).

Według Ustawy Zasadniczej ochrona zabytków, dawnych materialnych i niematerialnych dóbr kultury jest obowiązkiem Państwa i każdego obywatela:

- art. 5 - "Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.",

- art. 6 ust. 1 - "Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju (...) udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym.",

- art. 86 - "Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa."

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067 ze zm.).

Art. 3 Definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

Definicja zabytku - jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Art. 4: Objasnia, że ochrona zabytków polega na podejmowaniu w szczególności przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie

zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

Art. 5: Określa, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkami sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii kultury”.

Art. 6: Wymienia zabytki podlegające ochronie i opiece, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach,

f) instrumentami muzycznymi,

g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,

h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,

b) cmentarzyskami,

c) kurhanami,

d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej;

4). Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Art 7: Reguluje formy ochrony konserwatorskiej:

1) wpis do rejestru zabytków, który dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat. Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy lub

z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Na podstawie decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłoszona jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat. Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków - na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu - w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa. Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego, zaliczany do jednej z kategorii, na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego;

2) uznanie za pomnik historii. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może złożyć wniosek, po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków. Cofnięcie uznania zabytku nieruchomego za pomnik historii następuje w trybie przewidzianym dla jego uznania. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może przedstawić Komitetowi Dziedzictwa Światowego wniosek o wpis pomnika historii na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO w celu objęcia tego pomnika ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego;

3) utworzenie parku kulturowego, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park kulturowy może utworzyć, na podstawie uchwały, rada gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Dotyczą w szczególności: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się również, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 16 ust. 1: Wskazuje radę gminy, jako organ tworzący park kulturowy. Jest on tworzony na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 17: Określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego, dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej, zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych, umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1, składowania lub magazynowania odpadów, zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury.

Art. 18: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii

kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. 2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności: 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu; 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

Art. 19: Wskazuje, że „1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę: 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia, 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, 3) parków kulturowych. 1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę: 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia; 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. 1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności: 1) ochronę zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia; 2) ochronę zabytków nieruchomości, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków; 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych. 2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1. 3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

Art. 20: Mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego wojewódzkich i miejscowych z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Art. 21: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

Art. 22: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków. 2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa. 3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku. 4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy. 5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte: 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru; 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków; 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. 6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

Art. 89: Wskazuje, że „organami ochrony zabytków są: 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków; 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

3. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2019 r., poz. 506 t.j.).

W art. 7 ust 1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy, do których należy „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty”, między innymi w zakresie kultury, w tym ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych czy promocji gminy.

Dodatkowo uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte są w następujących ustawach i rozporządzeniach:

1. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2018 r., poz. 1945 ze zm.).
2. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2018 r., poz. 2245),
3. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2018 r., poz. 799 ze zm.).
4. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2018 r., poz. 1614),
5. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2018 r., poz. 2204 t.j.).
6. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2018 r., poz. 1983 t.j.).
7. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r., o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2019 r., poz. 688 t.j.).
8. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2019 r., poz. 917 t.j.).
9. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r., poz. 1479 t.j.).
10. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2019 r., poz. 553 t.j.).
11. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r., nr 30, poz. 259).
12. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r., nr 71, poz. 650).
13. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 r., nr 75, poz. 706).
14. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. z 2004 r., nr 124, poz. 1302).

15. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r., nr 124, poz. 1304).
16. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., nr 212, poz. 2153).
17. Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r., nr 89, poz. 510).
18. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie poprowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., nr 113, poz. 661).
19. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2017 r., poz. 1265).

IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
  - a) Tezy do opracowania krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami opracowane przez zespół Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego
  - b) Narodowa Strategia Kultury na lata 2004 – 2020.

Stosownie do definicji zawartej w Tezach „na dziedzictwo kulturowe człowieka składają się dobra kultury i dobra natury. Zabytki – dawne materialne i niematerialne dobra kultury, są częścią składową tego dziedzictwa”. Dla ich ochrony sformułowano siedem podstawowych zasad konserwatorskich:

- 1) primum non nocere – po pierwsze nie szkodzić,
- 2) maksymalne poszanowanie oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
- 3) minimalna niezbędna ingerencja,
- 4) usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
- 5) czytelność i odróżnialność ingerencji,
- 6) odwracalność metod i materiałów,
- 7) wykonywanie wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione powyżej zasady obowiązują w praktyce urzędników administracji konserwatorskiej, konserwatorów – restauratorów, urbanistów, archeologów, badaczy, właścicieli i opiekunów obiektów zabytkowych.

W powyższym ministerialnym dokumencie przyjęto niżej wymienione zasady:

- 1) uwarunkowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami:

- stan zabytków ruchomych,

- stan zabytków nieruchomych,
- stan zabytków archeologicznych,
- stan zabytków techniki,
- pomniki historii i obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO,
- stan opieki nad zabytkami,
- stan służb konserwatorskich,
- stan uwarunkowań prawnych,

2) działania o charakterze systemowym:

- powiązania ochrony zabytków polityką ekologiczną, ochrony przyrody, architektoniczną i przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa. Realizacja generalnych tendencji europejskich i światowych do rozszerzenia pola ochrony na całe dziedzictwo kulturowe obejmujące zarówno dobra kultury jak i natury,
- wypracowanie strategii ochrony dziedzictwa kulturowego i wprowadzenie jej do polityk sektorowych.

3) system finansowania:

- wykreowanie sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej,

4) dokumentowanie, monitorowanie i standaryzacja metod działania – zharmonizowanie metod działań profilaktycznych, konserwatorskich, restauratorskich i ochronnych,

5) kształcenie i edukacja:

- kształcenie profilaktyczne, podyplomowe i system uznawalności wykształcenia, edukacja społeczeństwa, właścicieli i użytkowników zabytków,

6) współpraca międzynarodowa:

- współdziałanie z instytucjami i organizacjami, współpraca w obszarze Europy Środkowej.

Narodowa Strategia Kultury na lata 2004 – 2020.

Dokument przyjęty został przez Radę Ministrów 21 września 2004 roku wraz z Uzupełnieniem Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020 opracowanym w 2005 roku. Priorytetem państwa jest zrównoważony rozwój kultury regionów, który należy osiągnąć poprzez zachowanie dziedzictwa kulturowego, aktywną ochronę zabytków i wzrost efektywności zarządzania strefą kultury.

W kwestii zabytków nieruchomych cele strategiczne sformułowano w kilku obszarach:

- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie dokumentacji i ochrony zabytków,
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, rekreacyjne edukacyjne i inne cele społeczne,
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- promocja polskiego dziedzictwa kulturalnego w Polsce i za granicą, w szczególności za pomocą narzędzi społeczeństwa informacyjnego,
- rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego,
- tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej,
- zabezpieczenie zabytków przed nielegalnym wywozem za granicę.

Cele Narodowego Programu realizowane będą w ramach dwóch priorytetów i kilku działań. W tym obszarze tematycznym ważne są:

Priorytet I – Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.

Działanie 1.2 Szeroko pojęta rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne. W ramach tego działania będą realizowane projekty rewaloryzacji zabytków i ich adaptacja na cele społeczne. Koniecznym jest aby one miały znaczący wpływ ekonomiczny na rozwój regionalny, dążyły do wzrostu dochodów i aktywizacji zawodowej mieszkańców.

Priorytet II – Edukacja i administracja na rzecz dziedzictwa kulturowego.

Działanie 2.1 Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego. W ramach działania przewiduje się zrealizowanie zadań mających na celu podniesienie wykształcenia kadr zatrudnionych w dziale ochrony dziedzictwa kulturowego i szeroko pojętej edukacji społecznej w dziedzinie ochrony zabytków.

Działanie 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wywozem i przywozem przez granice. Ochrona własnych zasobów będzie realizowana poprzez wdrożenie programu „Absynt Patrymonium”, czyli sieci informacji wirtualnej o zabytkach wywożonych i zaginionych.

2. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa.

- Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007 – 2020
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego
- Regionalny Program Operacyjny województwa podkarpackiego na lata 2014-2020
- Szczegółowy Opis Priorytetów Regionalnego Programu Operacyjnego w województwie podkarpackim na lata 2014-2020

- Wojewódzki Program Opieki nad zabytkami w województwie podkarpackim na lata 2018-2021.

Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020. Postępowanie to ustala kierunki polityki regionalnej, służące przełamywaniu strukturalnych problemów gospodarczych i społecznych, a także podnoszeniu konkurencyjności regionu. W ramach zrównoważonego rozwoju podkreślono znaczenie krajobrazu kulturowego, wielowątkowego dziedzictwa kulturowego i kultury współczesnej we wszystkich jej aspektach: środowiska artystyczne, imprezy, instytucje, organizacje pozarządowe. Zagadnienia związane z problematyką ochrony zabytków i opieki nad zabytkami występują w kilku rozdziałach Strategii:

Gospodarka Regionu

Podkreślono znaczenie samorządu w stworzeniu konkurencyjnej oferty mającej zachęcić ewentualnych inwestorów. W tym celu należy wykorzystać walory położenia geograficznego, środowiska naturalnego, zasób kulturowy oraz potencjał ludzki. Wskazano turystykę jako czynnik rozwoju społeczno – gospodarczego województwa. Skuteczna promocja turystyki wiąże się z koniecznością modernizacji szlaków turystycznych, rewaloryzacji zabytkowych, niejednokrotnie unikatowych obiektów świeckich i sakralnych.

Kapitał Społeczny

W priorytecie dotyczącym rozwoju kultury podkreślono potrzebę ochrony tożsamości kulturowej regionu, w tym narodowej i etnicznej, wzmocnienie procesów integracyjnych i stworzenie warunków dla lepszego zaspokojenia potrzeb kulturalnych oraz pełniejszego uczestnictwa w kulturze ludności regionu. Kulturową tożsamość Podkarpacia i świadomość regionalną należy budować wokół rodzimego dziedzictwa kulturalnego i tradycji. Uznano, że wzmocnieniu regionalnych więzi będzie służyć:

- edukacja o regionie i małych ojczyznach,
- ochrona dóbr kultury materialnej,

- wspieranie twórczości artystycznej o znaczeniu ogólnonarodowym, regionalnym i lokalnym,
- poprawa jakości środowiska kulturowego.

Współpraca międzynarodowa

Obejmuje między innymi upowszechnienie informacji turystycznej i kulturalnej oraz działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego:

- inicjowanie i wspieranie wspólnych projektów badawczych, edukacyjnych i edytorskich dotyczących pogranicza polsko-słowacko-ukraińskiego,
- zagospodarowanie, popularyzację i promocję obiektów zabytkowych,
- wdrażanie programu ochrony unikatowej drewnianej architektury sakralnej dokumentującej lokalną tożsamość religijno-kulturową wspólna dla regionów pogranicza,
- przygotowanie programu ochrony zabytkowych cmentarzy, zwłaszcza wojskowych, tych z I wojny światowej oraz kirkutów,
- wspieranie folkloru i zanikających zawodów,
- publikacja tekstów dokumentacyjnych i popularyzujących dziedzictwo i krajobraz kulturowy.

Plan zagospodarowania przestrzennego Województwa Podkarpackiego, uchwałą nr LIX/930/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego.

Na płaszczyźnie gospodarki przestrzennej strategiczne znaczenie ma między innymi kultura, turystyka i ochrona środowiska. Priorytetem w tej dziedzinie pozostaje rozwój kultury i ochrona walorów przyrodniczych i krajobrazowych regionu jako warunek podniesienia konkurencyjności produktu turystycznego. Na jakość krajobrazu kulturowego niekorzystnie wpływają między innymi: brak ładu i niska jakość zagospodarowania przestrzennego, zanik tradycyjnego budownictwa wiejskiego i małomiasteczkowego, niedostateczna ochrona zasobów zabytkowych

nie objętych prawną ochroną konserwatorską. Przyjęta polityka przestrzenna ma na celu ochronę cennych zasobów dziedzictwa kulturowego i przeciwdziałanie ww. niekorzystnym zjawiskom.

Cele ochrony mają być realizowane poprzez:

- zachowanie i ochrona zabytkowych obiektów i założeń przestrzennych,
- zachowanie i ochrona walorów przestrzeni w tym walorów krajobrazu kulturowego,
- zachowanie i ochrona współczesnego materialnego dziedzictwa kulturowego,
- rozwijanie sieci szlaków kulturowych, jako istotnego elementu spajającego zasoby kulturowe województwa,
- ochrona pozostałych zasobów i elementów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów niematerialnych.

W obszarze ochrony zabytkowych obiektów i założeń przestrzennych wymieniono:

- rewaloryzację historycznych układów urbanistycznych i innych założeń przestrzennych, w tym ruralistycznych, zarówno wpisanych do rejestru jak i pozostających poza nim, między innymi: drewniana zabudowa małomiasteczkowa Birczy;
- zachowanie i ochrona zabytków architektury cmentarnej, w szczególności cmentarzy z I wojny światowej, a także cmentarzy oraz pozostałości cmentarzy dawnych mniejszości etnicznych i wyznaniowych.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego

Wśród kluczowych czynników rozwoju społeczno – gospodarczego regionu umieszczono zachowanie dziedzictwa kulturowego.

Atrakcyjność kulturowa województwa podkarpackiego, oparta jest na wielonarodowym, wielowyznaniowym i wielokulturowym dziedzictwie obecnym w architekturze, zbiorach muzealnych, folklorze, organizowanych imprezach

kulturalnych. Do zasobów materialnego dziedzictwa kulturowego regionu należą między innymi: historyczne układy urbanistyczne i ruralistyczne, architektura sakralna, rezydencjonalna, obronna, użyteczności publicznej, mieszkalna, budownictwo ludowe oraz przemysłowe, zabytkowe: założenia zieleni i cmentarze, a także mała architektura.

Naturalne walory przyrodniczo krajobrazowe w połączeniu z bogatym, zróżnicowanym dziedzictwem historycznym, powstałym na styku różnych kultur i religii, sprzyjają rozwojowi turystyki i tworzeniu nowych produktów turystycznych.

W ostatnich latach coraz większy nacisk kładzie się na rolę kultury w procesie jednoczenia obywateli, rozwijania umiejętności współpracy, kreatywności jednostek i wzmocnienia więzi międzyludzkich. Dlatego, w kontekście zrównoważonego rozwoju społecznego, planowana interwencja przyczynić się ma do zapewnienia mieszkańcom regionu możliwie równych szans korzystania z dóbr kultury, a co za tym idzie do stopniowego eliminowania marginalizacji niektórych rejonów województwa w tym zakresie.

W związku z powyższym w ramach priorytetu inwestycyjnego wsparcie ukierunkowane będzie zarówno na działania, które przyczynią się do polepszenia stanu obiektów dziedzictwa kulturowego i obiektów zabytkowych, jak i działania wpływające na rozwój zasobów kultury m.in. poprzez poprawę jakości funkcjonowania instytucji kultury. Przyczyni się to do podniesienia atrakcyjności kulturalno-turystycznej regionu i zwiększenia dostępu do dóbr kultury.

Szczegółowy Opis Priorytetów Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 z dnia 27 sierpnia 2019 r.

W tym dokumencie Oś priorytetowa IV - Ochrona środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego obejmuje zagadnienia związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami. Celem szczegółowym tej osi priorytetowej jest podniesiona atrakcyjność kulturalna regionu i zwiększona dostępność do dóbr kultury.

Założenia priorytetu wymagają realizacji następujących projektów:

- a) Prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane i/lub zakup wyposażenia służące zachowaniu zabytków nieruchomych wraz z otoczeniem w celu udostępnienia ich jako atrakcje kulturalne regionu,
- b) Prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane i/lub zakup wyposażenia w zakresie zabytkowych muzealiów, starodruków, zabytkowych archiwaliów, księgozbiorów oraz innych zabytków ruchomych, w celu udostępnienia ich jako atrakcje kulturalne regionu oraz zabezpieczenia przed zagrożeniami,
- c) Budowa, przebudowa, rozbudowa i/ lub zakup wyposażenia w zakresie infrastruktury służącej udostępnianiu zabytków, znajdujących się wyłącznie w bezpośrednim ich otoczeniu,
- d) Rozbudowa, przebudowa i/lub zakup wyposażenia w zakresie infrastruktury instytucji kultury, w tym bibliotek, teatrów, ognisk artystycznych, muzeów, domów kultury, galerii sztuki wraz z bezpośrednim otoczeniem powiązanim z funkcjonowaniem tych obiektów,
- e) Budowa, przebudowa, rozbudowa i/ lub zakup wyposażenia w celu monitoringu i zabezpieczenia zabytków nieruchomych oraz instytucji kultury wraz z otoczeniem na wypadek zagrożeń,
- f) Budowa, przebudowa, rozbudowa i/ lub zakup wyposażenia w celu udostępniania zabytków oraz instytucji kultury dla osób niepełnosprawnych.

Wojewódzki Program Opieki Nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2018-2021

Program został przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego uchwałą nr LXI/996/18 z dnia 24 września 2018 r. W wyniku oceny dotychczasowych działań i osiągnięć w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz oceny stanu zachowania zasobu zabytkowego wskazano trzy priorytety, a w ramach tych priorytetów kilka kierunków działań:

Priorytet I. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

- 1) rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych i ochrona układów ruralistycznych,
- 2) zachowanie tożsamości regionalnej i lokalnej oraz historycznej wielokulturowości regionu,
- 3) tworzenie parków kulturowych jako forma ochrony krajobrazu kulturowego.

Priorytet II. Ochrona i zarządzanie dziedzictwem kulturowym jako czynnik rozwoju społeczno – gospodarczego województwa.

- 1) ochrona obiektów zabytkowych o szczególnej wartości, wpisanych oraz predysponowanych do wpisania na Listę dziedzictwa światowego UNESCO oraz Listę Pomników Historii,
- 2) zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- 3) wzmocnienie poziomu ochrony zabytków przemysłu, techniki i sztuki inżynierskiej,
- 4) opieka nad zabytkami ruchomymi,
- 5) podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc prac związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet III. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości

- 1) rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków oraz przetwarzanie informacji o zabytkach,
- 2) działania szkoleniowe oraz edukacja i promocja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu,
- 3) tematyczne szlaki turystyczne.

V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Bircza z dokumentami opracowanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych).

Dokumenty o charakterze strategicznym:

- Studium zasobów kulturowych Gminy Bircza, 2001 roku
- Strategia rozwoju gminy Bircza na lata 2004-2013,
- Plan rozwoju lokalnego dla Gminy Bircza na lata 2004-2006 oraz na lata 2007-2013 z 2004 roku,
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Bircza przyjęte uchwałą Nr IV/16/2002 Rady Gminy Bircza z dnia 18.07.2002 r.

Studium zasobów kulturowych zawiera informacje dotyczące rysu historycznego osadnictwa gminy, charakterystykę zabudowy drewnianej, wykazy zabytków nieruchomych, cmentarzy i stanowisk archeologicznych. Ponadto zostały w nim zawarte wytyczne i postulaty konserwatorskie, w których ustalono obszary podlegające ochronie: strefy ochrony konserwatorskiej, korytarz ochrony krajobrazu kulturowego oraz szlaki kulturowe położone na terenie gminy. Wyznaczono strefy: A - pełnej ochrony konserwatorskiej historycznej struktury przestrzennej, B - pośredniej ochrony konserwatorskiej, K – ochrony krajobrazu integralnie związanego z zespołem lub obiektem zabytkowym, E – ochrony ekspozycji zespołów i obiektów zabytkowych i OW – obserwacji archeologicznej.

Strategia rozwoju gminy Bircza ocenia zasób społeczno – gospodarczy, demograficzny, przestrzenny i kulturowy. Powstała we współdziałaniu różnorodnych, reprezentatywnych dla gminy podmiotów. Wypracowano docelowy program zrównoważonego rozwoju gminy w perspektywie bliżej i tej długoterminowej do

2013 roku. Realizacja strategicznych celów gminy Bircza koncentrowała się na działaniach mających na uwadze podnoszenia warunków życia mieszkańców, tworzenie jak najlepszych warunków do trwałego rozwoju gospodarczego oraz wzrostu atrakcyjności turystycznej gminy Bircza poprzez aktywną i skuteczną ochronę walorów przyrodniczych umożliwiając zachowanie cennych, pod tym względem obszarów gminy.

W obszarze 5 Strategii *Zachowanie tożsamości kulturowej i rozwój działalności kulturalnej* założono opracowanie i realizację programu rewitalizacji zabytkowej substancji gminy, tworzenie lokalnego patriotyzmu, wspieranie działalności stowarzyszeń i towarzystw kulturalnych, lokalnych twórców kultury oraz amatorskiego ruchu artystycznego, stworzenie koncepcji funkcjonowania kultury w gminie Bircza, wspieranie rozwoju działalności muzeum lokalnego, organizowanie festiwali, plenerów i warsztatów oraz festynów o zasięgu regionalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym głównie współudział w organizacji Festiwalu Galicja. W obszarze *Przeciwdziałanie bezrobociu poprzez aktywną politykę gospodarczą, w tym utworzenie Strefy Aktywności Gospodarczej* postawiono na sporządzenie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla terenów aktywności gospodarczej i terenów wydzielonych pod rozwój lecznictwa uzdrowiskowego, przygotowanie terenów pod inwestycje produkcyjno-usługowe, oraz turystyczne w tym przede wszystkim w Strefie Aktywności Gospodarczej, wspieranie rozwoju bazy turystycznej, pomoc organizacyjno-prawna przy tworzeniu firm przez mieszkańców gminy, stworzenie preferencyjnych ulg i zachęt do prowadzenia działalności gospodarczej, prowadzenie aktualnej oferty inwestycyjnej gminy oraz systemu diagnozowania przemian gospodarki lokalnej, współpraca władz gminy z lokalnymi przedsiębiorcami – utworzenie Klubu (Rady) Biznesu, proinwestycyjna polityka finansowa władz gminy.

Plan rozwoju lokalnego gminy Bircza został opracowany w 2004 roku na podstawie Strategii rozwoju gminy Bircza. Plan poprzedzony był konsultacjami społecznymi, zakłada projekty inwestycyjne na lata 2004-2013 z zamiarem poprawy warunków życia i funkcjonowania mieszkańców gminy. Zostały one skorelowane ze wstępną prognozą finansową uwzględniającą środki własne, państwowe, unijne i inne. Gmina

Bicza posiada charakter turystyczno – rolniczy, której zadaniem głównym pozostaje ochrona środowiska naturalnego. Dlatego też w zamiarach inwestycyjnych priorytetowo potraktowano przygotowanie terenów pod inwestycje produkcyjno – usługowe oraz w zakresie infrastruktury turystycznej, a także budowę kanalizacji, oczyszczalni ścieków, budowę zbiornika retencyjnego w miejscowości Malawa, rewitalizację centrum Birczy, modernizację dróg.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Bircza.

Studium jako akt kierownictwa wewnętrznego nie jest przepisem prawa miejscowego i jako taki nie może być podstawą do wydawania decyzji inwestycyjnych oraz decyzji zakresu gospodarki nieruchomościami. Natomiast jest podstawą do sporządzania planów zagospodarowania przestrzennego.

Studium ma na celu określenie długofalowego procesu kształtowania i ewolucji struktury przestrzennej jej obszaru wynikającą z:

- uwarunkowań stanu, potrzeb i wymogów ochrony środowiska, przyrody, krajobrazu i dziedzictwa kulturowego,
- uwarunkowań, potrzeb i możliwości rozwoju społeczno - gospodarczego gminy,
- kierunków polityki przestrzennej przyjętej przez państwo oraz regulacji prawnych dotyczących gospodarki przestrzennej.

Studium opisuje i charakteryzuje potencjał kulturowy, przyrodniczy, gospodarczy i infrastrukturalny gminy. Zawiera szczegółowe spisy wszystkich zabytkowych obiektów i zespołów znajdujących się na terenie gminy. Wymienia dotychczasowe przedsięwzięcia, dokonania i zaniechania. W oparciu o rozpoznanie stanu posiadania wytycza kierunki rozwoju wsi i gminy w podanych obszarach przy zachowaniu kluczowych wartości zabytkowych i przyrodniczych.

Wszelkie działania podejmowane na obiektach zabytkowych wymagają zezwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Ochrona konserwatorska polegać ma na zabezpieczeniu wartości istniejących oraz przywracaniu obiektom walorów, które uległy zniszczeniu. Celem zapewnienia właściwej ochrony istniejącej na obszarze gminy substancji zabytkowej wskazuje się następujące strefy jej ochrony w zależności od rangi i rodzaju obiektu zabytkowego:

- strefa „A”- pełnej ochrony konserwatorskiej historycznej struktury przestrzennej (wskazano obiekty wpisane do rejestru i rodzaj działań),
- strefa „B” – pośredniej ochrony konserwatorskiej (ochrona zachowanych elementów układu w zakresie zaplanowania skali i bryły zabudowy),
- strefa „K” – ochrona krajobrazu integralnie związanymi zespołami lub obiektami zabytkowymi,
- strefa „E” - ochrona ekspozycji zespołów i obiektów zabytkowych (zakaz wznoszenia obiektów kubaturowych względnie ograniczenia gabarytów zabudowy),
- strefa „OW” – obserwacji archeologicznej dotyczy obszarów z zarejestrowanymi stanowiskami archeologicznymi oraz rejonu o potencjalnych możliwościach odkrywczych.

Gmina Bircza posiada znaczące wartości zasobów kulturowych, szczególnie w zakresie zabudowy drewnianej sakralnej i świeckiej z wyróżniającą się konstrukcją zrębową. Ze względu na znaczące wartości przyrodnicze i kulturowe gminy należy utworzyć szlak kulturowy w połączeniu z Europejskim Szlakiem Kulturowym – Karpackim Szlakiem Architektury Drewnianej oraz dążyć do rozwoju turystyki.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Zgodnie z art. 15, ust. 2 pkt. 5 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym w planie miejscowym określa się obowiązkowo zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Projekt planu, zgodnie z ww. ustawą musi zostać uzgodniony przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Na terenie gminy Bircza nie funkcjonują miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

VI. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZESPOŁU

Zarys historii obszaru gminy

Gmina Bircza leży w południowo-wschodniej części Polski w województwie podkarpackim, w powiecie przemyskim. Na przestrzeni dziejów teren ten podporządkowany był administracji przemyskiej. Osadnictwo okolic Przemyśla początkami sięga wczesnych okresów dziejowych od neolitu do średniowiecza, kiedy to ścierały się wpływy ruskie, czeskie, węgierskie i polskie. W latach 1031-1340 Przemyśl należał do księstwa Halicko-Włodzimierskiego tzw. Rusi Czerwonej, która w 1366 roku została włączona do Polski. W 1433 roku Ruś Czerwona została podzielona na dwa województwa - ruskie i podolskie. Ziemia Przemyska została w granicach województwa ruskiego. Po rozbiorach ziemia Przemyska znalazła się w cyrkule samborskim. Od 1867 roku Przemyśl stał się siedzibą starostwa powiatowego. Po 1920 r. ziemie te należały do województwa lwowskiego. Od 1945 r. do województwa rzeszowskiego. W 1975 r. w wyniku podziału administracyjnego utworzone zostało województwo przemyskie, a w 1999 r. tereny przemyskie znalazły się w granicach województwa podkarpackiego.

Gmina Bircza w obecnym kształcie powstała po II wojnie światowej. Od średniowiecza część obszaru gminy należała do ziemi przemyskiej, a część do ziemi sanockiej. W czasie II Rzeczypospolitej miejscowości leżące na terenie obecnej gminy Bircza należały do powiatu dobromilskiego województwa lwowskiego. Z dotychczasowych jednostkowych gmin wiejskich: Bircza, Bircza Stara, Boguszówka, Brzeżawa, Brzuska, Dobrzanka, Huta Brzuska, Jasienica Sufczyńska, Korzeniec, Krajna, Lipa, Leszczawa Dolna, Łodzinka Górna, Łomna, Malawa, Nowa Wieś, Rudawka ad Bircza, Sufczyzna i Wola Korzeniecka dnia 1 kwietnia 1939 roku z gminy Bircza wyłączono gromady Brzeżawa i Lipa, włączając je do sąsiedniej gminy Żohatyn. Dnia 17 stycznia 1940 roku gmina weszła w struktury administracyjne ZSRR jako rejon birczański obwodu drohobyckiego. Od 3 listopada 1941 roku do lipca 1944 roku jednostka funkcjonowała jako *Landgemeinde Bircza* w składzie Landkreis Przemyśl. W 1944 roku gminę przyłączono do powiatu przemyskiego. Gmina weszła w skład utworzonego 18 sierpnia 1945 woj. rzeszowskiego. Według stanu z dnia 1 lipca 1952 roku gmina składała się z 15 gromad: Bircza, Bircza Stara, Boguszówka, Brzuska, Huta Brzuska, Jasienica Sufczyńska, Korzeniec, Krajna, Leszczawa Dolna, Łodzinka Górna, Łomna, Nowa Wieś, Rudawka ad Bircza, Sufczyzna i Wola Korzeniecka. Jednostkę

zniesiono 29 września 1954 roku wraz z reformą wprowadzającą gromady w miejsce gmin. Jednostkę przywrócono w tymże powiecie i województwie 1 stycznia 1973 roku po reaktywowaniu gmin, jednak znacznie powiększoną – doszły Cisowa z gminy Krasieczyn (odłączona z powrotem w 1993); Łodzinka Dolna z gminy Rybotycze; Kuźmina, Leszczawa Górna, Leszczawka i Roztoka z gminy Kuźmina; Borownica, Jawornik Ruski, Kotów, Żohatyn z gminy Żohatyn. 1 czerwca 1975 roku terytorialnie zwiększona gmina Bircza weszła w skład nowo utworzonego województwa przemyskiego, a od 1999 roku województwa podkarpackiego.

Gmina Bircza położona jest na terenie Pogórza Przemyskiego, nad rzeką Stupnicą. Sąsiaduje z następującymi gminami: Dynów, Dubiecko, Krzywca, Krasieczyn, Fredropol, Ustrzyki Dolne, Olszanica, Tyrawa Wołoska, Sanok, Dydnia i Nozdrzec. W gminie Bircza komunikację tworzą: droga krajowa Nr 28 w kierunku Bieszczad - będąca główną trasą komunikacyjną, droga wojewódzka Nr 890 Kuźmina -Krościenko oraz drogi powiatowe i gminne, które stanowią bezpośrednią obsługę komunikacyjną terenów osiedleńczych poszczególnych wsi. W skład gminy wchodzi 24 sołectwa: Bircza, Boguszówka, Borownica, Brzezawa, Brzuska, Huta Brzuska, Jasienica Sufczyńska, Jawornik Ruski, Korzeniec, Kotów, Kuźmina, Leszczawka, Leszczawa Dolna, Leszczawa Górna, Lipa, Łodzinka Górna i Łodzinka Dolna, Malawa i Dobrzanka, Nowa Wieś, Roztoka, Rudawka, Stara Bircza, Sufczyzna, Wola Korzeniecka, Żohatyn. Zajmuje powierzchnię około 25449 ha, z czego użytki rolne stanowią 34%, natomiast użytki leśne 59%. Liczba mieszkańców w chwili obecnej wynosi niespełna 7 000 tysięcy osób. Z uwagi na doskonałe uwarunkowania klimatyczne i krajobrazowe Gmina Bircza stara się o uznanie jako gminy uzdrowskiej. Funkcję uzdrowiska ma pełnić miejscowość Bircza (w granicach). W Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy zostały zaprojektowane strefy ochrony uzdrowskiej A, B, C. Walorem gminy, który preferuje ją do funkcji uzdrowskiej jest czyste, nieskażone i zdrowe środowisko. Teren Gminy nasycony jest wieloma zabytkami stanowiącymi głównie spuściznę ludności greckokatolickiej zamieszkującej te tereny do 1945 roku. Wśród nich jest 8 cerkwi, ponad 20 cmentarzy (w większości nieczynnych), liczne kapliczki, w tym dwie kaplice grobowe.

Na szczególną uwagę zarówno pod względem krajobrazowym i zabytkowym zasługuje miasto **Bircza**, z zachowanym układem urbanistycznym z centralnie usytuowanym prostokątnym rynkiem o ukośnym przebiegu ulic, ukształtowanych

przez przebieg starego szlaku handlowego. Najwcześniejsza zachowana wzmianka odnosząca się do nazwy Bircza, jako wsi pochodzi z 1418 roku, która zmienia się w 1435 roku na Byrcza, w 1448 na Byercza, a w 1645 Biercza. Nazwa ta jest pochodną od węgierskiego słowa "birka" co oznacza owca. Nazwa miejscowości powstała z przekształcenia zgodnie z polską gramatyką określając charakter osady. Pierwsza wzmianka o jej pierwotnym charakterze pochodzi z 1437 roku, kiedy występuje "Villa et Byrcza et Lipa", a więc wieś Bircza i Lipa należą do powiatu przemyskiego. Stanowisko "kniazia" dziedzicznego, zwierzchnika osady, występuje tylko we wsiach górskich lokowanych na prawie wołoskim "juris Valachici", których mieszkańcy z pochodzenia Wołosi (Rumuni) trudnili się pasterstwem. W 1447 roku Bircza zostaje pozyskana przez Jerzego Matiaszowicza ze Zboisk, którego spadkobiercy przyjmują nazwiska rodowe, wywodzące się od nazwy osady, tj. Bireckich. Rodzina ta należąca do średniej szlachty wywodziła się z Węgier, posiadała herb "Gozdawa". Z chwilą uzyskania praw miejskich przez Birczę, herb ten stał się jej pierwszym herbem (białe lilie na czerwonym polu). Zmiana właścicieli przyniosła za sobą zmianę charakteru osady. W 1462 roku Johanne scultetus de Byrcza-pierwszy sołtys o imieniu Jan - będący zwierzchnikiem dziedzicznym wsi lokowanej na prawie niemieckim, a więc z ludnością polską uprawiającą rolę. W 1464 roku pojawia się opidium Novibród-miasteczko Nowybród z suburbiem Bircza-przedmieściem Bircza. W 1465 roku występuje Johannes Advocatus in Byrcza, czyli pierwszy wójt dziedziczny Jan. Tego samego roku pojawiają się imiona nowych wójtów Stanisława i Mateusza, którzy są braćmi. O tym jak bardzo zmienia się skład ludności osady może świadczyć utworzenie w 1478 roku parafii obrządku łacińskiego. W 1569 roku pojawia się nazwa advocatus Civitatis Buercza, a więc wójt miasta Birczy, a nie tylko miasteczka — rozpoczyna się dla Birczy okres największego rozkwitu. Od 1597 roku pojawia się urząd burmistrza. Zmiany ustrojowe pociągnęły za sobą zmiany materialne na wyglądzie osady. Na środku rynku została wybudowana siedziba władz miejskich - ratusz. Rozwojowi Birczy sprzyjały występujące od 1584 roku przywileje na jarmarki 3 razy w roku i targi raz w tygodniu. Pomyślnie rozwija się rzemiosło. W 1589 roku w mieście było 49 budynków, zamieszkiwało w nich 245 mieszkańców. W 1584 roku przystąpiono do budowy szkoły, gdzie wykładał między innymi nauczyciel sprowadzony z Akademii Krakowskiej. W 1603 roku zbudowano drewniany kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Panny z fundacji Jana i Szymona Błońskich,

konsekrowany w 1743 roku, przez biskupa przemyskiego Wacława Hieronima Sierakowskiego. Z 1605 roku pochodzi wzmianka o pierwszym szpitalu dla ubogich wraz z kościołem św. Ducha. Znaczne zniszczenia przyniosły wojny szwedzkie w poł. XVII wieku oraz najazd tatarski w 1672 roku. W 1680 roku zbudowano drewnianą cerkiew, a w I poł. XVII wieku istniała już synagoga. Dziedziczni właściciele Bireccy jak i Drohojowscy przyjmując cały klucz birczański z okolicznymi wsiami nie ingerowali w wewnętrzne sprawy osady. Okres XVIII i I połowy XIX wieku to czas uzależnienia mieszkańców od często zmieniających się właścicieli. Stan ten pogarszał się powodując podział miasta. Powodowało to ograniczenia praw samorządu miejskiego oraz swobody osobistej. Trwało to do czasu powstania zaboru austriackiego. Austriacy powołali Urząd Dominikalny Bierecki, który zarządzał miastem i okolicznymi wsiami, w latach 1772- 1855 podlegał mu Urząd Miejski reprezentujący mieszkańców. Sądownictwo w tym czasie odbywało się na zamku lub w mieszkaniach wójtów. Podupada działalność szkółki parafialnej, a pojawia się szkoła żydowska. Budynek szpitala zostaje rozebrany. Zakończenie tego okresu: 1846 roku właściciel miasteczka Adam Wojciech herbu Habdank-Kowalski na czele mieszkańców rozbił znajdujące się w okolicy oddziały zbuntowanych chłopów i dopiero wiosną ludów w 1848 roku i uwłaszczenie chłopów wpłynęło na poprawę warunków miejscowej ludności. W 1866 roku powołano samorząd terytorialny reprezentowany przez powiatową radę w Birczy i Wydział powiatowy. W 1868 roku po wyodrębnieniu sądownictwa od administracji państwowej powołano CK Sąd Powiatowy w Birczy, a w 1869 roku powołano CK powiatową komisję szacunkową. Ten stan rzeczy trwał aż do 1876 roku, kiedy to siedzibę powiatu przeniesiono do Dobromiła. W 1924 roku zaczęto budowę nowej murowanej cerkwi grekokatolickiej projektu inż. Jewhena Nahirnyja ze Lwowa, którą ukończono w 1939 roku. Powstała w stylu bizantyjskim, jej długość i szerokość wynosiła 32 m, natomiast wysokość 36 m. Msze odbywały się w niej do 1944 roku. Po wojnie cerkiew przeznaczono na magazyn drewna, który funkcjonował tam do początku lat 60. Następnie zdjęto z niej dach i w 1969 roku wysadzono. Jej gruzy pozostawały na cerkwisku do końca lat 70. XX wieku. W połowie lat 80. XX wieku na cerkwisku zorganizowano plac targowy. Pierwsza połowa II wojny światowej to wzrost liczby mieszkańców, zmiany w strukturze narodowościowej. A następnie przez politykę hitlerowskich Niemiec następuje zmniejszenie liczby ludności. Stan ten pogarszają napady UPA. Po wyzwoleniu

dokonano wybory burmistrza, a następnie powołany zostaje wójt gminy zbiorczej w Birczy. Bircza stała się siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej. Od 1949 roku następuje stopniowa odbudowa życia gospodarczego i kulturalno-oświatowego w gminie.

W obrębie historycznego założenia urbanistycznego, na południowy-wschód od Rynku w latach 1921-1926 roku na miejscu pierwotnego drewnianego wybudowany został **kościół parafialny pw. św. Stanisława Kostki**, według projektu znanego przemyskiego architekta Stanisława Majerskiego. Jest to obiekt orientowany, murowany, zbudowanym na planie krzyża łacińskiego, trójnawowy z transeptem i wielobocznie zamkniętym prezbiterium, do którego przylegają dwa aneksy: zakrystia i składzik. Przed elewacje frontową w centrum wysunięta kwadratowa wieża z wejściem do wnętrza. Wszystkie ściany i naroża elewacji oskarpowane. Nawa nakryta dachem siodłowym, prezbiterium dachem 5-ciopółaciowym, nad transeptem 3-półaciowy, nad zakrystią i składzikiem pulpitowy. Na skrzyżowaniu nawy głównej i poprzecznej ośmioboczna sygnaturką z ażurową latarnią, nakryta wysokim hełmem, od frontu wieża nakryta dachem wieżowym zwieńczona krzyżem osadzonym na kuli. Część wyposażenia została przeniesiona ze starego drewnianego kościoła w tym ołtarz główny i boczne: Matki Bożej, Najświętszego Serca Pana Jezusa, Świętej Rodziny, Świętego Antoniego. Na uwagę zasługują umieszczone w prezbiterium witraże figuralne przedstawiające patrona kościoła i Chrystusa, w zakrystii meble przyścienne z wbudowanym lawaterzem, w przedsionku głównym marmurowa kropielnica oraz dwie tablice: upamiętniająca konsekrację kościoła i ołtarza głównego przez biskupa Wacława Hieronima Sierakowskiego w 1743 roku i epitafium Michała z Humnisk Humnickiego zmarłego 24 października 1814 roku. W 2007 roku przystąpiono do prac wzmacniających konstrukcję zabytkowej świątyni. Rozpoczęto od wykonania prac osuszających fundamenty i pobliskiego terenu. Następnie przeprowadzono prace remontowe więźby dachowej i wymieniono pokrycie dachowe, stosując jako materiał blachę miedzianą, w miejsce poprzedniej blachy ocynkowanej. Rok później przystąpiono do prac przy elewacji w zakresie wymiany tynków i malowania elewacji. Nastąpiła też częściowa wymiana stolarki okiennej, a także konserwacja ślusarki i wykonanie szyb osłonowych dla konserwowanych w 2007 roku witraży. We wnętrzu kościoła wymieniono zniszczoną posadzkę z płytek

ceramicznych na granitową. Ostatnim etapem prac był remont chodników na placu kościelnym oraz wykonanie nowego ogrodzenia.

Równocześnie z pracami budowlanymi prowadzone były prace przy wyposażeniu ruchomym. W latach 2007-2008 przeprowadzono konserwację techniczną i estetyczną obrazu Świętej Rodziny datowanego na połowę XVII wieku, wykonanego techniką temperową na drewnie. W latach następnych wykonano konserwację XVIII-wiecznego ołtarza głównego, pochodzącego z dawnego, drewnianego kościoła parafialnego.

W związku z powstaniem nowego kościoła zaistniała konieczność wybudowania **plebanii**. Projekt według wskazówek ówczesnego proboszcza księdza Cząstki z Leszczawy, opracował Józef Chrobak. Budowa jej trwała trzy lata, od 1926 roku. Budynek usytuowano na południe od kościoła. Ma charakter willowy. Jest obiektem murowanym, parterowym, częściowo podpiwniczonym z nieużytkowanym poddaszem. Całości nakryta dachem wielopołaciowym o niewielkich uskokach w połowie długości, przykryty blacha miedzianą. Jedynym zabytkowym obiektem zachowanym we wnętrzu jest datowany na 1929 roku piec kaflowy. W latach 1998-2000 przeprowadzono adaptację części strychu, tym samym zmieniając kąt nachylenia dachu. Kapitałny remont rozpoczęto w 2010 roku. Wykonano wówczas izolację, drenaż opaskowy, ocieplenie ścian wewnętrznych poddasza i stropów, remont elewacji, przeprowadzono również modernizację kanalizacji, kotłowni i montaż kolektorów słonecznych.

Do cennych, świeckich obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie miasta Birczy należy zaliczyć murowany **pałac Humnickich** powstały w 1 połowie XIX wieku na XVII-wiecznych piwnicach zamku obronnego. Bireccy wybudowali tu drewniany dwór obronny otoczony fortyfikacjami ziemnymi z bastionami. Najstarsze wzmianki o budowli obronnej na tych ziemiach pochodzą z 1 poł. XVIII w. Był to zamek drewniany, podpiwniczony budynkiem mieszkalnym, należący do rodziny Błońskich. Na przełomie XVIII i XIX wieku. był już własnością Humnickich herbu Gozdawa, którzy wykorzystując murowane piwnice przebudowali go w okazałą rezydencję murowaną. Wielokrotnie przekształcany, między innymi w 2 połowie XIX wieku przez właścicieli dóbr Kowalskich herbu Habdank poprzez dobudowanie dwóch baszt w narożnikach fasady północnej. Nieopodal utworzono folwark, do którego przeniesiono przyległe do rezydencji zabudowania gospodarcze, wokół założono nowy park, a całość ogrodzono. Kowalscy mieszkali tutaj do 1936

roku, kiedy to zmarł ostatni męski potomek rodu z linii birczańskiej Stanisława. Na mocy reformy rolnej w 1944 roku zespół pałacowy upaństwowiono. Podczas walk polsko-ukraińskich w 1945 roku budynek strawił pożar, w skutek czego został on częściowo rozebrany. W latach 50.XX wieku odbudowano spaloną część południową (bez zachowania pierwotnej architektury) i przeznaczono na szkołę. Budynek w części południowej parterowy, a w części północnej piętrowy z przylegającymi zachodnimi basztami. Przykryto go dwuspadowym dachem (eternit, blacha). Kolejna rozbudowa miała miejsce w latach 70.XX wieku i zakończyła się nadbudową skrzydła południowego, która zrównała wysokość całego korpusu obiektu. Funkcjonował tu wówczas internat szkoły podstawowej. Do dnia dzisiejszego zachował się kształt budynku z okresu przebudowy. We wrześniu 2013 roku rozpoczęły się prace remontowo-konserwatorskich. w ramach zadania "Rewaloryzacja i rekonstrukcja części pałacu - parter wraz ze zmianą sposobu użytkownika z funkcji oświatowo-mieszkalnej na funkcję usługową – obsługi ruchu turystycznego, bazę noclegową i konferencyjno-szkoleniową wraz z zapleczem gastronomicznym". W wyniku prowadzonych prac w baszcie zachodniej wzniesionej na planie oktagonu na parterze ukazał się fragment malowideł przedstawiający sceny z „Pana Tadeusza” Adama Mickiewicza prawdopodobnie pochodzące z XIX wieku.

Na uwagę zasługuje również **kaplica grobowa rodziny Kowalskich** usytuowana na Cmentarzu komunalnym, w jej centralnej części. Wybudowana została około 1847 roku przez ówczesnego właściciela Birczy Adama Kowalskiego prawdopodobnie w celu pochowania swojego ojca Jana Ignacego. Jest obiektem murowanym, na rzucie prostokąta z półkolistą zamkniętą ścianą prezbiterium, jednokondygnacyjnym z niedostępną kryptą grobową, nakrytym wysokim, siodłowym dachem z wielopołaciowym nakryciem części tylnej zwieńczonym wieżyczką z krzyżem. Elewacja tynkowana, z gzymsem okapowym, od frontu wysoki szczyt zwieńczony łukiem falistym z trzema bocznymi uskokami pośrodku z prostokątną wnęką zakończoną u góry prostym łukiem. Nosi ona cechy baroku ludowego. Około roku 1990 Urząd Gminy Bircza przeprowadził jej gruntowny remont.

Boguszówka - wieś położona nad potokiem Korzenką, dopływ Stupnicy, około 4 km od Birczy przy drodze Bircza — Przemyśl. Założona została na początku XV wieku. W 1478 roku Rafał i Jan z Humnisk, herbu Gozdawa, założyli tu parafię rzymskokatolicką. Parafia istniała do roku 1643, kiedy to przeniesiono ją do Birczy.

W roku 1841 wieś stała się własnością Kowalskich herbu Habdank. Dnia 29 listopada 1945 roku Boguszówka została spalona przez oddziały UPA. W latach 1975–1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa przemyskiego. Jedynym elementem zachowanym z dawnych czasów jest kapliczka pochodząca z pocz. XX wieku.

Borownica - wieś powstała w XVII wieku jako przy istniejącej hucie szkła. Początkowo była własnością Romualda Tergonde. W połowie XIX wieku właścicielem posiadłości szlacheckich Ulucz z Borownicą, Hłomczą i Chruszczówką był Teodor Ternonde. W 1945 roku została spalona. Zachował się jednak murowany kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa datowany na 1850 roku, który następnie rozbudowano w latach 1929-1930.

Na zachód od Birczy zlokalizowana jest wieś **Brzeżawa**, około 7 km od Lipy. Powstała w XV wieku. Pierwsze wzmianki pochodzą z 1464 roku. Do najważniejszych zabytków należy zaliczyć drewnianą cerkiew greckokatolicką pw. św. Michała Archanioła, obecnie kościół filialny Parafii Rzymskokatolickiej w Lipie. Powstała w 1843 roku, na miejscu wcześniejszej. Jest to budowla konstrukcji zrębowej, orientowana trójdzielna, o jednokalenicowym dachu z trzema baniastymi hełmami o zbliżonych rozmiarach. We wnętrzu zachował się pochodzący z 2 połowy XIX wieku ołtarz główny, z 2 połowy XVIII wieku ołtarze boczne, XIX wieczny ikonostas oraz z 1915 roku polichromia figuralna. We wnętrzu sukcesywnie prowadzone są prace remontowo-konserwatorskie.

Brzuska - wieś położona nad potokiem Słupnica. Pierwsze informacje dotyczące wsi pochodzą z 1418 roku ale odkryto tu ślady wcześniejszego bo wczesno średniowiecznego osadnictwa. Na początku XVI wieku istniała tu parafia prawosławna, działająca przy cerkwi p.w. Św. Mikołaja Cudotwórcy. Cerkiew spaliła się wraz z polichromią o charakterze figuralnym oraz ikoną przedstawiającą Chrystusa Nauczającego z XVIII wieku. Do dnia dzisiejszego zachowały się trzy murowane kapliczki datowane na XIX wiek.

Huta Brzuska - wieś nad potokiem Brzuska, powstała w XVIII wieku przy hucie szkła. W połowie XIX wieku właścicielem posiadłości tabularnej w Brzuskiej Huty z Huciskiem była hr. Tekla Humnicka. Składa się z przysiółków: Kubówka, Majdan, Dolne Hucisko, Krępak, Granice, Błaszczówka, Baranówka, Żujowy Potok,

Piasek, Górne Hucisko, Zimny Potok, Wywóz, Podelakówka. Obecnie zachowało się kilka drewnianych zabytkowych domów powstałych w poł. XX wieku.

Jasienica Sufczyńska - wieś leży na południowy zachód od Birczy nad dopływem Słupnicy. Huta szkła w Sufczynie była przyczynkiem do powstania wsi. Reliktem dawnych czasów jest murowana, jednoprzestrzenna kapliczka z dwuspadowym, siodłowym dachem pokrytym dachówką ceramiczną, datowana na lata 50.XIX wieku. Odnowiona w latach 60.XX wieku. i na początku XXI wieku.

Jawornik Ruski - wieś położona jest w dolinie Jawornika. Założona została w 1469 roku pod nazwą Jaworniczek. Do czasów obecnych zachował się zespół cerkwi grekokatolickiej pw. św. Dymitra, a od 1947 roku użytkowany jako kościół filialny rzymskokatolicki pw. śś. Apostołów Piotra i Pawła. Cerkiew drewniana datowana jest na 1882 roku z fundacji pochowanego na cmentarzu przycerkiewnym ks. Teodor Bekiusz. Jest obiektem trójdzielny, z sanktuarium zamkniętym trójbocznie, konstrukcji zrębowej, z zakrystią od północy. Dach czteropłaciowy, nad sanktuarium i babińcem siodłowy, nad zakrystią pulpitowy zwieńczony trzema kopułami z latarniami. Remontowana w latach 60 i 80.XX wieku. We wnętrzu zachowały się polichromie i ikonostas z XIX wieku. Dzwonnica murowana, parawanowa datowana na IV ćw. XIX wieku, remontowana w latach 80.XX wieku.

Korzeniec - miejscowość położona przy drodze Bircza- Przemyśl, ok. 3 km od Birczy. Powstała na początku XV w. W 1945 r. wieś została doszczętnie spalona przez UPA. W dwa lata później z Łomnej przeniesiono kilka zagród drewnianych o tradycyjnym charakterze. Zachowanym elementem historycznym jest kapliczka z XIX wieku.

Kotów - miejscowość położona 7-8 km na północny-zachód od Birczy u stóp Piaskowej, Kamiennej, Bosaczka i Kołowa. Założona w XV wieku. Za czasów Zygmunta Augusta w Kotowie istniała żupa solna. W połowie XIX wieku istniała na terenie wsi huta szkła wyrabiająca zielone szkło butelkowe. Na północny-zachód od Birczy usytuowana jest cerkiew grekokatolicka pw. św. Anny wzniesiona w latach 1923-25 z częściowym wykorzystaniem budulca z wcześniejszej świątyni. Zaprojektowana została na planie krzyża greckiego z centralnie umieszczoną kopułą, w typie architektonicznym krzyżowo-jednokopułowym, o konstrukcji zrębowej, z wykorzystaniem kilku gatunków drewna (modrzew, jodła, sosna, dąb). W 1947 roku, po wysiedleniu ludności ukraińskiej (akcja "Wisła"), obiekt był użytkowany

przez Państwowe Gospodarstwo Rolne (PGR), jako magazyn na zboże. W 1993 roku, w ramach praktyk studenckich, prowizorycznie zabezpieczono koronę zrębu w sanktuarium i babińcu, wyczyszczono wnętrze cerkwi ze zgniłych elementów konstrukcyjnych, wycięto samosiewy i odwodniono teren wokół obiektu. W 2012 roku właściciel obiektu, czyli Gmina Bircza we współpracy z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków rozpoczął trwające do chwili obecnej prace remontowo-konserwatorskie.

Krajna - wieś obecnie nie istnieje. Założona z początkiem XVI wieku. W 1882 roku powstała tu cerkiew, która nie przetrwała do czasów obecnych. Mieszkańcy wsi zostali wysiedleni w trakcie akcji "Wisła".

Pierwsza wzmianka o **Kuźminie** pochodzi z 1497 roku, a pierwszymi osadnikami byli Rusini. W XIX wieku wieś należała do Pieściorowskich. W połowie i pod koniec XIX wieku właścicielem posiadłości tabularnej w Kuźminie był Ryszard Pieściorowski. W 1526 roku powstała tu pierwsza cerkiew, która nie przetrwała do chwili obecnej. Kolejna drewniana cerkiew grekokatolicka pw. św. Dymitra powstała w 1810 roku. Cerkiew należy do grupy cerkwi drewnianych, konstrukcji zrębowej, orientowanych. Jest budynkiem dwudzielnym z zamkniętym trójbocznie prezbiterium, z zakrystią od północy i szerszą nawą z kruchtą; nakryty jednokalenicowym dachem, z sygnaturką nad nawą. Od frontu do cerkwi przylega słupowa dwukondygnacyjna wieża wysokości cerkwi, nakryta dachem brogowym. Ściany oszalowane deskowaniem pionowym. We wnętrzu zachowały się jedynie XIX wieczne nastawy ołtarza głównego i bocznych. Od 1938 roku użytkowana jako kościół rzymskokatolicki pw. MB Nieustającej Pomocy. W latach 2008-2010 przeprowadzono jej kapitalny remont. Na przyległym cmentarzu parafialnym znajduje się neogotycka murowana kaplica grobowa z 1903 roku wybudowana przez właściciela Kuźminy Ryszarda Pieściorowskiego, z przeznaczeniem na kaplicę mszalną. We wnętrzu zachował się drewniany neogotycki ołtarzyk. Kaplica stanowi jeden z piękniejszych przykładów kaplicy grobowej na terenie Podkarpacia. Na wschód od wsi znajdują się fragmenty fortyfikacji dworskich. Pomimo pożogi z 1945 roku, kiedy wieś prawie doszczętnie spłonęła, pozostało kilka drewnianych chałup z XIX wieku.

Leszczawa Dolna - wieś położona około 15 km na południe od Birczy w dolinie Słupnicy. Założona została w XV wieku przez Humnickich herbu Gozdawa. Pierwsze informacje pochodzą z 1464 roku. W 1507 r. działała tu parafia

grekokatolicka, a od 1739 roku rzymskokatolicka. Przed 1743 rokiem wybudowany został drewniany kościół pw. św. Jana Chrzciciela, Nowy, murowany zaczął budować w 1932 roku ks. Andrzej Cząstka, który ukończono po wojnie. W XIX wieku istniał tu dwór, folwark, młyn i tartak. Do 1960 roku istniała cerkiew grekokatolicka pw. św. Michała Archanioła, która została rozebrana. **Leszczawa Górna** - miejscowość założona w XV wieku. Zachowane jest cerkwisko na przycerkiewnym cmentarzu oraz kapliczka na planie rombu. Śladami dawnych czasów są dwie murowane kapliczki z XIX wieku.

Leszczawka - wieś jest położona na północ od Kuźminy. Założona została w XVI wieku. W roku 1766 powstała w niej cerkiew, którą w latach 70.XX wieku rozebrano. W 1945 roku UPA podpaliła część drewnianych zabudowań.

Lipa - wieś położona 7 km na północny- wschód od Birczy, w kierunku Jawornika Ruskiego. Powstała na pocz. XV wieku. Pierwsza wzmianka pochodzi z 1436 roku. Do obiektów zachowanych należy zespół cerkwi grekokatolickiej pw. św. Parskewii w skład którego wchodzi: drewniana cerkiew z 1830 roku, murowana dzwonnica parawanowa z I połowy XIX wieku oraz kaplica grobowa Zarębów z około połowy XIX wieku. Cerkiew to budynek trójdzielny z jednokalenicowym dachem i trzema hełmami. Kaplica złożona na planie kwadratu z półkuliście zamkniętą częścią prezbiterialną, jednokondygnacyjna, przykryta dachem dwuspadowym z sygnaturą zwieńczoną kulą i krzyżem. Przed wojną wieś była porzrzucana i stanowiła wiele oddzielnych osad noszących nazwy: Capora, Kiczary, Przysada, Kopania. Dziś Lipa jest niewielką miejscowością. Zarówno przy cerkwi jak i kaplicy na pocz. XXI wieku przeprowadzono prace remontowe.

Łodzinka - miejscowość istniała już pod koniec XV wieku. Położona jest 10 km na południowy wschód od Birczy. W XIX wieku wieś zostaje podzielona na Łodzinkę Dolną i Górną. W Łodzince Dolnej działała od XIX wieku aż do 1917 roku huta szkła. W pierwszej połowie XIX wieku została wybudowana drewniana cerkiew, ale nie przetrwała do czasów obecnych. W 1946 roku większość mieszkańców została wysiedlona na Ukrainę.

Łomna - historycznie położona była nad jednym z dopływów Wiaru. Powstała w XV wieku. Pierwsze wzmianki pochodzą z 1494 roku. W 1947 roku mieszkańców wysiedlono na Ziemię Odzyskaną.

Malawa - wieś położona 6 km na zachód od Birczy, nad lewym dopływem Słupnicy. Założona w 1450 r. Pierwsza cerkiew powstała tu w 1510 roku kolejna

murowana w XVIII wieku pw. Teodozego Pieczerskiego, przebudowanej pod koniec XIX wieku, istnieje do dziś. Jest to budynek dwu-kalenicowy z trzema hełmami. Wewnątrz zachowała się polichromia z XIX wieku. Obecnie od kilku lat jako filia kościoła rzymskokatolickiego w Lipie. We wsi istniał także dwór z XVII wieku otoczony parkiem krajobrazowym. Uległ zniszczeniu w czasie II wojny światowej, a jego wyposażenie i zbiory zostały zniszczone przez żołnierzy Armii Radzieckiej w 1939 roku.

Nowa Wieś - miejscowość położona na północny-wschód od Birczy przy drodze do Dubiecka. Powstała w połowie XV wieku. Po II wojnie światowej UPA spaliła domostwa, a ludność została wysiedlona.

Roztoka - miejscowość położona w dolinie potoku Roztoki i starej drogi z Birczy do Kuźminy i Krościenka. Najstarsze wzmianki dotyczące wsi pochodzą z 1538 r., kiedy to była własnością Wzdowskich herbu Szreniawa. Na przełomie XVIII i XIX wieku była własnością Adama Lewickiego. Od tego ostatniego zakupił ją w 1804 roku Sebastian Ostaszewski herbu Ostoja, po którym odziedziczyła ją jego córka Karolina Ostaszewska zamężna z Aleksandrem Gniewoszem. Lata po II wojnie światowej, to okres wysiedleń ludności rdzennej. Domostwa zasiedlane były przez pogorzalców z Kuźminy. Do cennych zachowanych obiektów historycznych należy cerkiew grekokatolicka, obecnie kościół filialny pw. Św. Apostołów Piotra i Pawła. Drewniana pw. Opieki NMP z roku 1936, wybudowana na miejscu poprzedniej z 1822 roku wraz z cmentarzem. Cerkiew zbudowana została na planie krzyża z centralną kopułą. Sukcesywnie do dnia dzisiejszego prowadzone są prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkowej bryle.

Rudawka - wieś leży na północny-zachód od Birczy, w połowie drogi między Kortowem, a Birczą. Postać w XV wieku. W 1732 roku wbudowano tu cerkiew pw. św. Sawy, ob. kościół rzymskokatolicki pw. Podwyższenie Krzyża Świętego. Budynek cerkwi, to budowla zrębowa z hełmem nad nową wieżą i nad wejściem, gruntownie wyremontowany w latach 70.XX wieku oraz w 2011 roku, kiedy to wykonano remont więźby dachowej oraz pokrycia. W XVIII i XIX wieku funkcjonowała tu huta szkła. W 1945 roku wieś została spalona przez UPA.

Sufczyzna - wieś położona około 10 km na północ od Birczy nad rzeką Słupnica. Od 1456 wieś była własnością szlachecką Stanisława, Mikołaja i Jana Kmitów. Następnie od 1491 roku własnością Jerzego Bireckiego, syna Jerzego

z Humnisk, dziedzica Birczy. W 1526 roku wieś została spalona przez Tatarów. Od 1541 roku miejscowość była własnością Barbary Herburt. W połowie XIX wieku właścicielką posiadłości tabularnej Sufczyna była Julia hr. Dembińska. W XIX wieku należała do Adalberta hr. Dembińskiego, potem do Jana Stresów. Do niego również należała huta szkła. Do 1939 roku istniał we wsi folwark należący do hr. Tarnowskich. W 1945 roku została spalona przez UPA. Ocalało 6 gospodarstw. Zachował się kościół murowany pw. św. Jadwigi Śląskiej. Jego prezbiterium to dawna kaplica dworska z XVIII wieku, do której na pocz. XX w. dobudowano nawy, ok. roku 1930 wieżę, a następnie rozbudowano w 1980 roku.

Wola Korzeniecka - wieś położona na południowy wschód od Birczy, około 6 km od niej. Pierwotnie nazwana Wolą Izbiczną, później Birecką. Powstała jako osada przy założonej przez Bireckich hucie szkła. Pierwsze wzmianki pochodzą z 1552 roku. We wsi zachowało się kilka drewnianych domów zrębowych.

Żohatyn - wieś położona jest w dolinie potoku Jawornik 10 km na zachód od Birczy. W 1441 roku została lokowana na prawie wołoskim. Na początku XVI wieku rozpoczęto budowę cerkwi, późniejsza pochodziła z XVII wieku i funkcjonowała do XIX wieku. W 1928 roku postawiono nową cerkiew pw. Michała Archanioła, lecz została rozebrana w 1960 roku. Do ciekawych elementów krajobrazu kulturowego należą trzy murowane kapliczki pochodzące z XIX wieku, w tym jedna słupowa.

Gmina Bircza jako jedna z nielicznych gmin powiatu przemyskiego wyróżnia się dużą ilością obiektów zabytkowych, które zarówno w latach ubiegłych, jak i w obecnym czasie podlegają sukcesywnie wykonywanym pracom remontowo-konserwatorskim. Dzięki czemu obszar ten przyciąga uwagę wielu zwiedzających i miłośników zarówno sztuki sakralnej jak i świeckiej.

Krajobraz kulturowy

Gmina Bircza jest gminą wiejską położoną na południowym wschodzie Polski w powiecie przemyskim, w województwie podkarpackie. Fizjograficznie położona jest w Karpatach na Pogórzu Przemyskim. Zajmuje obszar 254 km² i jest największą pod względem powierzchni gminą powiatu przemyskiego i jednocześnie jedną z największych gmin regionu polskich Karpat. W przeciwieństwie do powierzchni, gęstość zaludnienia jest tu bardzo niska. Ma 6 656 mieszkańców, czyli zamieszkuje ją 9,0% ludności powiatu. Gmina stanowi 21,0% powierzchni powiatu.

Karpaty są obszarem pagórkowatym, o szczególnie dużej lesistości, procent powierzchni zajętej tutaj przez lasy to 38,4 %, a całego województwa podkarpackiego 37,6 % powierzchni. Samą Gminę Bircza charakteryzuje zalesienie na poziomie przeszło 60 %, 15634,9 ha całej powierzchni gminy.

Na ukształtowanie krajobrazu kulturowego z całą pewnością stwierdzić należy, że miała wpływ wielonarodowość i wielokulturowość ludność zamieszkująca tę część Polski. Najliczniejszą grupą wyznaniową były osoby wyznania prawosławnego, później grekokatolickiego, następnie rzymskokatolickiego i izraelici.

Najwięcej powstawało na tym terenie obiektów sakralnych - cerkwi drewnianych z okazałymi kopułami i wolnostojących dzwonnicy ulokowanych w najbliższym otoczeniu. Wznoszone one były na wzniesieniach otoczone drzewami, najczęściej były to lipy.

Istotną rolę pełnił zamek Humnickich ulokowany na wzgórzu, widoczny niemal z każdej, strony wraz z parkiem i zabudowaniami folwarcznymi. Z czasem powstawały murowane kościoły obrządku rzymskokatolickiego o wysmukłych kształtach z wysokimi wieżami przylegającymi do elewacji frontowej.

Ważną rolę w krajobrazie gminy pełnią kaplice grobowe fundowane przez szlachtę. Mimo niewielkich rozmiarów często są one małymi dziełami architektury świadczącymi o minionej epoce. Również przydrożne murowane kapliczki posiadające zróżnicowaną formę – parterowe i dwukondygnacyjne, jednonawowe, przykryte dachem dwuspadowym i brogowymi, usytuowane na pagórkowym terenie widoczne są z oddali.

Należy dążyć do zachowania czytelności układu urbanistycznego dawnego miasteczka Birczy, który ze względu na sieć ulic oraz ukształtowanie terenu, a także nielicznie zachowaną zabudowę rynkową stanowi istotny element krajobrazu kulturowego.

Zabytki sakralne

Najliczniejszą grupę zabytków sakralnych, na obszarze południowo-wschodniej Polski, stanowią drewniane cerkwie należą do grupy zabytków, których forma ukształtowała się w wyniku poszukiwań stylistycznych, mających doprowadzić do wypracowania form tzw. uniwersalnego „ukraińskiego stylu narodowego”.

Cerkwie, początkowo prawosławne, po unii brzeskiej (1596) stopniowo zamieniano na unickie, tj. grekokatolickie i to wyznanie w następnych wiekach dominowało w Galicji – w tym na terenie dzisiejszego województwa podkarpackiego. Cerkwie były, co najmniej dwuprzestrzenne. Miejsce centralne to sanktuarium i ołtarz (prestoł); nawa to przestrzeń skupiająca wiernych, oddzielona od sanktuarium (prezbiterium) ścianą ikonostasową. Nawa zaakcentowana jest przekryciem w formie kopuły.

W latach 2001-2003 we współpracy województw śląskiego, małopolskiego i podkarpackiego powstał Szlak Architektury Drewnianej, do którego w latach 2008-2009 dołączyło województwo świętokrzyskie. Projekt miał na celu ocalenie przed zapomnieniem głównie zabytków architektury dawnej wsi, do których można zaliczyć kościoły, cerkwie, przydrożne kapliczki, domy, chałupy i dworki, drewniane zabudowania gospodarskie, karczmy i leśniczówki, pałacyki i skanseny. Obiekty oznakowano tablicami informacyjnymi stojącymi przed głównym wejściem do obiektów, na których umieszczono krótki rys historyczny obiektu w trzech wersjach językowych (polskiej, angielskiej i niemieckiej) oraz schematyczną mapkę całego szlaku wraz z oznaczeniem usytuowania obiektu na szlaku. Szlak architektury drewnianej na terenie województwa podkarpackiego to 9 tras o łącznej długości 1202 km., na szlaku znajduje się 127 obiektów architektury drewnianej. Przez Gminę Bircza przebiega trasa II i III, która uwzględnia cerkiew pw. Archanioła Michała w Brzeżawie (trasa II) datowaną na 1843 rok, cerkiew pw. św. Dymitra w Kuźminie datowaną na 1814 rok (trasa III) oraz cerkiew pw. Pokrow Przenajświętszej Bogarodzicy w Roztoce datowaną na 1936 r. (trasa III).

Cerkwie budowane na terenie obecnej gminy Bircza bryłą upodobnione były do kościołów rzymskokatolickich. Jedynym wyróżnikiem były baniaste hełmy różnej wielkości, konstruowane techniką szkieletową. Cerkwie z jedno lub trójramiennym dachem z trzema dużymi baniastymi hełmami występują w Lipie (1830 r.) czy Jaworniku Ruskim (1882 r.) Można też spotkać obiekty jednoprzestrzenne o trójbocznie zamkniętym prezbiterium, nakryte jednokalenicowym dachem np. w Leszczawce (1766 r.). Po wysiedleniu ludności Ukraińskiej w większości cerkwie zagospodarowywane były przez parafie rzymskokatolickie tak miało miejsce np. z cerkwiami w: Brzeżawie, Jaworniku Ruskim, Kuźminie, Roztoce czy Rudawce. Część z nich uległa spaleni np. cerkiew w Brzusce czy Leszczawie Dolnej lub je rozebrano np. cerkiew w Leszczawce.

Drugą pod względem liczebności architekturą sakralną na terenie omawianej gminy stanowią kościoły. Najstarszy z nich datowany jest na 1743 roku i wybudowany został w Leszczawie Dolnej. Najbardziej okazały wzniesiony został w Birczy na pocz. XX wieku. Kościół pw. św. Stanisława Kostki, wybudowany został w latach 1921-1927 choć jego uroczyste poświęcenie odbyło się na św. Stanisława Kostki w 1924 roku, gdy nie był jeszcze całkowicie wykończony. Inicjatorem budowy był ks. dziekan, birczański proboszcz Stanisław Okoński. Jest obiektem murowanym, zbudowanym na planie krzyża, trójnawowym z transeptem i wielobocznie zamkniętym prezbiterium. Posiada stare, w większości barokowe wyposażenie przeniesione ze starego kościoła.

Oprócz cerkwi i kościołów funkcję sakralną pełniły również kaplice grobowe. Na terenie gminy Bircza znajdują się dwie: na cmentarzu w Kuźminie, w której z uwagi na brak świątyni odprawiano Msze św. i w pobliżu cerkwi i cmentarza w Lipie .

Zabytki architektury rezydencjonalnej

Bezwzględnie największym zabytkiem architektury rezydencjonalnej gminy Bircza jest pałac Humnickich. W 1 połowie XVIII wieku zamek, własność Błońskich był drewniany, w części murowany. Potem był własnością hrabiów Humnickich: na początku XIX wieku Mikołaja, około 1840 roku Józefa z Humnickich Borkowskiej. W 1 połowie XIX wieku zamek został przebudowany, wybudowano zamek murowany. Nieopodal niego, od strony zachodniej usytuowany był majdan gospodarczy. Oprócz tego. na terenie zespołu znajdowało się sześć innych drewnianych budynków. W 1841 roku, staje się własnością Jana Ignacego Kowalskiego aż do II wojny światowej. Kowalscy ze skromnego założenia Humnickich, które miało charakter gospodarczo-administracyjny, mieli ambicje uczynienia zespołu placowego o charakterze reprezentacyjnym. Zamierzenia te urzeczywistniono w rozpoczętej w latach 60. XIX wieku przebudowie zamku, a także w rekompozycji całości otoczenia. Był to budynek 9-osiovy, dwukondygnacyjny z widocznym wysokim przyziemiem od strony zachodniej, nakryty dachem kalenicowym. z trzyosiową częścią środkową wysuniętą w formie ryzalitów w obu elewacjach, zwieńczonych trójkątnymi przyczółkami. Przy elewacji frontowej, wschodniej. ryzalit poprzedzony był bogato opracowanym portykiem otwartym półkoliście zwieńczonymi arkadami, nakrytym tarasem ograniczonym tralkową

balustradą z elementami rzeźbiarskimi na słupkach. Część elewacji przyległa do baszty otwarta była arkadową loggią. Baszty posiadały zróżnicowane zwieńczenia - wschodnia nakryta była stożkowym dachem, zachodnia - attyką o falistej linii. Pałac przed wojną wyposażony był w obrazy olejne Brandta i Kossaka, baszta zachodnia służyła jako biblioteka, w której były malowidła z wyobrażeniem scen z "Pana Tadeusza".

Do naszych czasów nie zachowały się dwory w Malawie, Jasienicy Sufczyńskiej oraz w Leszczawie Dolnej. Ten pierwszy XVII-wieczny istniał do II wojny światowej, kiedy to żołnierze Armii Radzieckiej początkowo zniszczyli wyposażenie wraz ze zbiorem bibliotecznym, a następnie bryłę. Po zespole dworskim w Jasienicy Sufczyńskiej pozostało jedynie kilka drzew parkowych. Dwór w Leszczawie Dolnej powstał w XIX wieku wraz z folwarkiem, młynem i tartakiem.

Zabudowa

Przeważającą historycznie zabudową wsi tworzyły budynki drewniane zarówno mieszkalne jak i gospodarcze. Wykaz zabytków z k. lat 90.XX wieku zawierał 88 obiektów drewnianych (78 domów mieszkalnych, 5 stodoł, 2 kuźnie, 1 spichlerz, 2 brogi), z których do chwili obecnej przetrwało 69 obiektów (64 domy, 2 stodoły, 2 kuźnie, 1 spichlerz). W tym czasie na terenie gminy istniało 10 drewnianych zagród, które składały się z domu i stodoły, domu i kuźni, domu i brogu, domu i spichlerza. Obecnie istnieją tylko zagrody w Korzeńcu (dom i kuźnia) Rudawce (dom i spichlerz), Woli Korzenieckiej i Zohatynie (dom i stodoła).

Istniejąca drewniana, mieszkalna zabudowa to przede wszystkim obiekty wzniesione w konstrukcji zrębowej, charakterystyczne dla tej części regionu. Reprezentują typ domu mieszkalnego założonego na rzucie prostokąta, parterowego, nakrytego dachami dwuspadowymi i czterospadowym. Budynki pochodzą z końca XIX wieku, początku XX wieku oraz z lat 20 i 30.XX wieku.

Wśród przeważającej na wsiach zabudowy drewnianej tylko na terenie miejscowości Bircza zachowały się obiekty mieszkalne murowane. Istnieje 12 budynków wybudowanych głównie w okresie międzywojennym. Część z nich stanowi zabudowę wschodniej pierzei rynku. Do ciekawych pod względem architektonicznym należy budynek przy ul. Spółdzielczej 5 o klasycyzującym

charakterze. Bircza jako dawne miasteczko posiada czytelny, zachowany w dużej mierze układ urbanistyczny. Z obiektów o funkcji publicznej należy wymienić budynek szkoły wybudowany przed 1914 r., budynek Sióstr Zakonnych. z końca XIX w. Natomiast z dawnej przeważającej drewnianej zabudowy małomiasteczkowej Birczy zachowało się kilka domów mieszkalnych, z których najstarszy datowany jest na 2 połowę XIX w., a z obiektów użyteczności publicznej przedszkole z pocz. XX w. i koszary wojskowe z lat 40.XX w., obecnie użytkowane jako wielorodzinny dom mieszkalny.

Kaplice i kapliczki

Kaplice i kapliczki należą do ważnych elementów krajobrazu kulturowego. Na terenie gminy zewidencjonowano 32 kaplice i kapliczki o charakterze zabytkowym, w tym trzy kaplice grobowe zlokalizowane na cmentarzach w Birczy, Lipie i Kuźminie oraz kapliczkę na cmentarzu w Jaworniku Ruskim. Spośród 32 kaplic i kapliczek tylko jedna wykonana jest z drewna i znajduje się w Leszczawie Górnej. Pozostałe obiekty zbudowane są z cegły bądź kamienia. Kaplice i kapliczki posiadają bardzo zróżnicowane formy architektoniczne – od wnękowych i arkadowy po domkowe. Przykładem kapliczki arkadowej jest nakryta czterospadowym dachem kapliczka w Kuźminie. Natomiast obiekty w Leszczawie Dolnej i Lipie reprezentują kapliczki wnękowe, na rzucie prostokąta, podzielone na dwie kondygnacje i nakryte dachami dwuspadowymi. Inną formę kapliczki wnękowej przedstawia kapliczka z dwiema wnękami w Żohatynie, nakryta dachem brogowym, zwieńczonym krzyżem. Znajdujące się na terenie gminy kaplice to w przeważającej części obiekty na rzucie prostokąta, jednokondygnacyjne, zwieńczone gzymsem i nakryte dwuspadowym dachem. Wyjątek pod tym względem stanowi neogotycka kaplica grobowa Pieściorowskich w Kuźminie. Najstarszym obiektem jest kaplica w Woli Korzenieckiej wzniesiona na przełomie XVIII/XIX wieku, pozostałe powstały w połowie i pod koniec XIX wieku, także na początku XX wieku.

Do rejestru zabytków wpisanych jest 15 obiektów.

Z krzyży przydrożnych na terenie gminy zachowało się dwa obiekty: krzyż drewniany z lat 60.XX w. w Brzusce oraz drewn./mur. krzyż z pocz. XX w. w Kuźminie.

Cmentarze

Na terenie Gminy Bircza zachowało się 29 cmentarzy o charakterze zabytkowym, w tym jeden żydowski w Birczy, jeden zielonoświątkowców w Brzeżanie, jeden z I wojny światowej w Hucie Łodzinka, cztery wyznania rzymskokatolickiego, a pozostałe greckokatolickiego. Na cmentarzu żydowskim w Birczy zachowało się około 50 macew zgrupowanych głównie w południowej części kirkutu. W Brzeżanie na cmentarzu zielonoświątkowców istnieje jedna kamienna „stela” z 1929 roku. Najliczniejsze i najciekawsze pod względem formy i materiału zachowały się nagrobki na o cmentarzu rzymskokatolickim „starym” w Birczy, na którym pochowani są właściciele tej miejscowości oraz proboszcz birczańskiego ks. Dziekana Stanisława Końskiego, inicjatora budowy kościoła pw. Stanisława Kostki - obeliski z marmuru, żeliwne krzyże, kamienne nagrobki ogrodzone metalowymi kutymi balustradami, a także kaplica grobowa Kowalskich wybudowana około 1850 r. przez ówczesnego właściciela Birczy Adama Kowalskiego

Znaczna ich część, od połowy lat 40.XX wieku jest nieużytkowana ze względu na wysiedlenia rdzennej ludności w większości wyznania greckokatolickiego, posiada charakter skromnych cmentarzy o ziemnych mogiłach z metalowymi bądź drewnianymi krzyżami. Istnieją tylko pojedyncze przykłady nagrobków kamiennych zwykle upamiętniające właścicieli wsi, czy parochów. Do wyjątków należą czynne cmentarze w Leszczawie Dolnej i Lipie gdzie znajdują się pochówki z dobrze zachowanymi kamiennymi i betonowymi nagrobkami oraz żeliwnymi krzyżami. Poza wyżej wymienionymi stare, czynne cmentarze pozostają w Borowicy, Brzeżanie i Jaworniku Ruskim. Na terenie dawnych miejscowości Krajna i Łomna po cmentarzach pozostały jedynie słabo czytelne miejsca. W przeważającej części cmentarze nie posiadają ogrodzeń.

Do rejestru zabytków wpisanych jest cztery cmentarze: rzymskokatolicki tzw. „stary” i żydowski w Birczy oraz dwa greckokatolickie, przycerkiewne w Lipie i Jaworniku Ruskim.

Na terenie Gminy Bircza istnieje trzy cmentarze założone po 1945 roku – komunalny w Birczy, rzymskokatolickie w Kuźminie i Lipie. Na cmentarzu w Birczy i Kuźminie znajdują się kwatery żołnierzy poległych w latach 1945-1947.

Dziedzictwo niematerialne

Gmina Bircza poprzez swoje położenie, na pograniczu kulturowym i wyznaniowym stanowi bogactwo i szansę na zróżnicowaną ofertę kulturalną, tradycyjną i współczesną. Miejscowe niepowtarzalne dziedzictwo kulturowe tworzyła przez wieki wielonarodowa, wielokulturowa i wielowyznaniowa społeczność. Współistniejące poszczególne nacje – polska, ruska i żydowska - posiadały swoje świątynie, miejsca wiecznego spoczynku, kulturę, folklor i zwyczaje. Działały organizacje społeczne i towarzystwa. Wydarzenia historyczne związane z okresem II wojny światowej oraz pierwsze lata powojenne spowodowały zniszczenia bogactwa kultury, która ukształtowała się na styku trzech narodów.

Współcześnie jest ona na nowo odkrywana i popularyzowana wraz z interesującą i skomplikowaną historią pogranicza.

Na terenie gminy działają liczne stowarzyszenia i organizacje pozarządowe. Do najliczniejszy należą Koła Gospodyń Wiejskich i Ochotnicze Straże Pożarne. Ponadto działają tu organizacje pozarządowe mające w statucie rozwój gminy – Lokalna Grupa Działania Ziemia Przemyska. Działalnością charytatywną zajmuje się Stowarzyszenie Charytatywno - Opiekuńcze „BIRKA”, zaś turystyczną – Lokalna Organizacja „Wrota Karpat Wschodnich”. Wspieraniem i pomocą młodzieży zajęło się powstałe w 2007 roku Stowarzyszenie Wspierające Rozwój Edukacji na Obszarach Wiejskich „Szansa” założone przez nauczycieli Gimnazjum w Birczy. W 2014 roku powstało stowarzyszenie działające przy Zespole Szkół w Birczy „Tworzymy Lepszą Przyszłość”, którego celem jest wspieranie, inicjowanie i pomoc w różnego rodzaju przedsięwzięciach edukacyjno – kulturalnych dzieci i młodzieży, a także pozafinansowe i finansowe wspieranie dzieci i młodzieży oraz rodzin będących w trudnej sytuacji materialnej.

W gminie przy współpracy z Gminnym Ośrodkiem Kultury, Sportu i Turystyki w Birczy odbywają się kulturalne imprezy cykliczne, do których należą: Przegląd Grup Śpiewaczych (styczeń), Birczańskie Spotkania Teatralne (styczeń), Regionalny Przegląd Teatryków Dziecięcych (maj), Dni Birczy (czerwiec), Gminne Święto Plonów (sierpień), Festiwal Piosenki Patriotyczno – Religijnej (październik). Ponadto okazjonalnie w ciągu roku odbywają się warsztaty artystyczne, zajęcia na ścieżkach przyrodniczych, rajdy rowerowe oraz konkursy rękodzieła i wypieków.

Na terenie gminy wydawany jest Biuletyn Informacyjny Gminy Bircza, którego wydawcą jest Gminny Ośrodek Kultury Sportu i Turystki w Birczy.

Gmina będąc członkiem Stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania Ziemia Przemyska w 2017 r. zleciła wydanie dwóch publikacji: Smaki Ziemi Birczańskiej oraz Poeci Ziemi Birczańskiej, tym samym przyczyniając się do podtrzymywania lokalnych tradycji i zaprezentowanie twórczości lokalnych artystów.

Świetlice wiejskie są miejscem spotkań środowiskowych, zabaw, okazjonalnych przedstawień i dyskusji, pełniących tym samym funkcję edukacyjną i integracyjną w lokalnej społeczności.

Zabytki archeologiczne

Gmina Bircza została w latach 90.XX wieku i 2017-2019 objęta terenowymi badaniami powierzchniowymi, metodą Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Do tego czasu w przeważającej części jej obszaru była nierozpoznana pod względem archeologicznym. Prace terenowe prowadzone metodą powierzchniową były poprzedzone kwerendami źródeł pisanych, ikonograficznych i archeologicznych.

Gmina Bircza w granicach administracyjnych występuje na dziesięciu obszarach AZP, oznaczonych numerami: 109-78, 109-79, 109-80, 110-79, 110-80, 110-81, 111-80, 111-81, 112-80, 112-81. W bieżącym roku trwają prace nad opracowaniem obszaru 109-79.

Dotychczas w ramach AZP odkryto, zbadano i opisano 168 stanowisk archeologicznych. Dla każdego z nich wykonano Kartę Ewidencyjną Stanowiska Archeologicznego przechowywaną w Muzeum Narodowym Ziemi Przemyskiej i Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków z siedzibą w Przemyśle. Obejmuje ona część opisową, kopię mapy z naniesioną lokalizacją i bibliografię.

Podczas prac terenowych odkryto zróżnicowany materiał zabytkowy pochodzący z różnych okresów, począwszy od epoki kamienia aż po czasy nowożytne. W trakcie badań odkryto fragmenty ceramiki, narzędzia i broń.

Stanowiska archeologiczne narażone są na zniszczenie. Wynika to głównie z naturalnej erozji stokowej. Innym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych jest

ekspansja budownictwa. W licznych osadach archeologicznych ulegają rozorywaniu tkwiące pod ziemią obiekty.

W dążeniu do ratowania dziedzictwa archeologicznego wszystkie inwestycje mieszkaniowe, usługowe, drogowe, remonty infrastruktury technicznej w granicach administracyjnych gminy winny być objęte nadzorem archeologicznym. W zależności od wyników obserwacji i w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków należy podejmować dalsze decyzje, co do szczegółowego postępowania w kwestii prac archeologicznych. Poprzez zorganizowane działanie informacyjne, szkolenia, nagłaśnianie ważnych odkryć archeologicznych, należy edukować i uświadamiać lokalną społeczność w zakresie problematyki badań archeologicznych i ochrony dziedzictwa kulturowego. Znajomość przeszłości własnej miejscowości pomaga w budowie tożsamości historycznej i przywiązanie do rodzimych terenów. Wiedza w zakresie wartości zabytków archeologicznych ułatwia współpracę ze służbami konserwatorskimi. Pozwala na właściwe postępowanie w sytuacji przypadkowych odkryć obiektów archeologicznych i ich uratowanie przed zniszczeniem.

VII. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ol style="list-style-type: none"> 1. Atrakcyjnie położona gmina pod względem krajobrazowym. 2. Duża liczba szlaków turystycznych w tym Szlak Architektury Drewnianej. 3. Dobra sieć komunikacyjna. 4. Dobre warunki do rozwoju różnych form turystyki. 5. Akcentowana ochrona konserwatorska (wpisy do rejestru zabytków, wpisy do gminnej ewidencji). 6. Aktywne grono miłośników historii i lokalnych społeczników. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Zły lub średni stan zabytków wpisanych do rejestru zabytków. 2. Brak świadomości społecznej w zakresie należytego dbania o zabytki. 3. nietrwałość części substancji architektonicznej (drewno). 4. Lokalne przekształcenia form architektonicznych (docieplenie, wymiana stolarki). 5. Zacieranie się układu ulic zabudowy rynkowej. 6. Brak spójnego oznakowania i informacji o istniejących zabytkach i atrakcjach

SZANSE	ZAGROŻENIA
<ol style="list-style-type: none"> 1. Wzrost zapotrzebowania na ofertę turystyki kulturowej. 2. Wzrost agroturystyki. 3. Tworzenie bazy noclegowej dla turystów. 4. Współpraca i koordynacja działań konserwatorskich z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. 5. Zmiana mentalności mieszkańców poprzez uświadamianie - zabytek jest dziedzictwem wspólnym. 6. Wzrost poczucia wartości i tożsamości miejsca. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Brak tradycji korzystania z istniejących walorów. 2. Samowolne działania na zabytkach bez uzgodnień z konserwatorem. 3. Brak środków finansowych na odnowę obiektów zabytkowych. 4. Brak działań w celu pozyskiwania dotacji unijnych na ochronę zabytków. 5. Źle prowadzone prace konserwatorskie (niedotrzymywanie standardów wykonawczych). 6. Niewłaściwa eksploatacja funkcjonalna budowli zabytkowych. 7. Ignorowanie wartości materiału, detalu

<p>7. Rozpoznawanie substancji zabytkowej.</p> <p>8. Łączenie prezentacji walorów architektoniczno – krajobrazowych z tradycją lokalną, np. rozwój oferty produktów regionalnych.</p>	<p>i faktury obiektów zabytkowych.</p> <p>8. Zanik lokalnej tradycji wykonawczej (ciesiołka).</p> <p>9. Wprowadzanie agresywnej kolorystyki w elewacjach budynków i w sferze reklam.</p> <p>10. Przesłanianie nośnikami reklam elewacji zabytkowych obiektów.</p> <p>11. Chaos przestrzenny i informacyjny.</p>
---	---

VIII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE – PRIORYTETY PROGRAMU OPIEKI

Priorytet I – Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno – gospodarczego Gminy

- wykonywanie prac remontowo - konserwatorskich przy obiektach zabytkowych zagrożonych, w złym stanie zachowania,
- przeprowadzanie okresowych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków:
  - 1) stanowiących własność gminy w celu wytypowania najbardziej zagrożonych wymagających przeprowadzenia niezbędnych remontów, opracowanie planów remontów,
  - 2) będących własnością instytucji i osób prywatnych, wskazanie właścicielom konieczności przeprowadzenia prac remontowych i konserwatorskich oraz możliwości uzyskania dotacji lub refundacji kosztów prac z funduszy krajowych, wojewódzkich i europejskich,
- utworzenie gminnego funduszu odnowy zabytków na prace własne gminy oraz na dofinansowanie prac remontowych innych podmiotów,
- podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków,
- prowadzenie prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni na cmentarzach, terenach nieczynnych cmentarzy,
- oznakowanie obiektów zabytkowych tablicami informacyjnymi,
- promocja turystycznych walorów szlaku cerkwi zachowanych i niezachowanych.

Priorytet II – Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

- opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz aktualizacja studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy w zakresie zagadnień związanych z ochroną zabytków,

- przestrzeganie zapisów planów zagospodarowania przestrzennego w zakresie działalności inwestycyjnej na terenach objętych ochroną konserwatorską (gabaryt i forma zabudowy),
- ochrona panoram miejscowości, osi widokowych i przedpoli obiektów zabytkowych,
- działania zmierzające do usuwania samowoli budowlanych,
- egzekwowanie wymogów uzgadniania programów remontów z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i uzyskiwania pozwoleń konserwatorskich na prowadzenie prac remontowych przy zabytkach,
- ustalenie i przestrzeganie wymogów w zakresie utrzymania oraz zagospodarowywania otoczenia obiektów zabytkowych z wykluczeniem możliwości wprowadzania w ich otoczeniu doraźnych obiektów tymczasowych.

Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego

Występowanie do Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z wnioskami o objęciu prawną ochroną konserwatorską zabytków o znaczących wartościach historyczno – estetycznych położonych na terenie gminy.

Propozycje wpisu do rejestru zabytków:

1) Obiekty architektury i budownictwa:

- dom, mur., ul. Spółdzielcza 5, koniec XIX wieku w Birczy,
- dom sióstr zakonnych, ob. dom nr 21, mur. koniec XIX w. w Birczy,
- kapliczka, mur., koniec XIX w. w Leszczawie Górnej,
- zabytkowe nagrobki na cmentarzach w Leszczawie Dolnej, Lipie, Birczy.

Priorytet III – Badania i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości:

Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym:

- organizowanie konkursów, wystaw i innych działań (np. opracowanie strony internetowej o najcenniejszych obiektach) popularyzujących dziedzictwo kulturowe gminy,
- inicjowanie i organizowanie obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa,
- wydawanie folderów , publikacji poświęconych zasobom kulturowym,
- opracowanie nowych szlaków turystycznych z wykorzystaniem walorów dziedzictwa kulturowego,
- dążenie do włączenia cerkwi do istniejącego szlaku architektury drewnianej,
- wprowadzenie systemu informacji o zabytkach –tablic informacyjnych.

Specjalistyczne rozpoznanie badawcze obiektów zabytkowych

- wykonanie inwentaryzacji i kart ewidencyjnych obiektów proponowanych do wpisu do rejestru zabytków,
- zewidencjonowanie obiektów ruchomych stanowiących wyposażenie kapliczek przydrożnych,
- zewidencjonowanie najcenniejszych nagrobków na cmentarzach,
- przeprowadzenie badań nad zachowaną drewnianą zabudową mieszkalną konstrukcji zrębowej, charakterystycznej dla gminy, celem wytypowania przykładów do objęcia ścisłą ochroną konserwatorską,
- przebadanie i ustalenie lokalizacji dawnej synagogi w układzie przestrzennym Birczy.

IX. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY BIRCZA

Gminnego programu opieki nad zabytkami będzie realizowany poprzez wykonanie wskazanych zadań przez Gminę na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań w nim przyjętych. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa i zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów prawnych, finansowych oraz społecznych.

Zadania określone w niniejszym Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami gminy Bircza będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- prawnych - wynikające z obowiązujących przepisów ustawowych, obejmujących między innymi sporządzenie i aktualizacja miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, określenie stref ochrony konserwatorskiej, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków i do gminnej ewidencji zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- finansowych - finansowanie prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym;
- koordynacji - realizacja projektów i programów gminy, dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy (np. strategia rozwoju gminy, plany rozwoju lokalnego, programy rozwoju infrastruktury gminy, programy ochrony środowiska przyrodniczego, programy prac konserwatorskich, studia i analizy, koncepcje, plany rewitalizacji), współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków, współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego;
- społecznych - prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego gminy Bircza, edukacja kulturowa, informacja na temat znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju gminy, współdziałanie z organizacjami społecznymi.

- kontrolnych - aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków, sporządzenie co dwa lata sprawozdania z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, aktualizacja Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego, prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.

X. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY BIRCZA

Gminny program Opieki na Zabytkami gminy Bircza, po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zostaje przedstawiony Radzie Gminy, w celu przyjęcia go uchwałą. Program został opracowany na okres 4 lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Co 2 lata Wójt Gminy Krasiczyn będzie sporządzał sprawozdanie z realizacji zadań Programu i przedstawiał Radzie Gminy, które powinno być przekazane do Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Wyniki sprawozdań powinny być wykorzystywane przy opracowywaniu aktualizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.

Głównym odbiorcą programu jest społeczność lokalna, nie tylko właściciele i użytkownicy obszarów i obiektów zabytkowych, ale wszyscy mieszkańcy, gdyż zachowane i należycie pielęgnowane dziedzictwo kulturowe wyróżnia obszar gminy i decyduje o jej atrakcyjności.

Opracowanie i uchwalenie programu nie powinno być traktowane jedynie jako realizacja przez Gminę ustawowego zadania, gdyż służyć ma on rozwojowi Gminy poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, gospodarczych i edukacyjnych.

XI. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINNY BIRCZA

Finansowanie zadań ochrony i opieki nad zabytków na terenie Gminy może być realizowane z uwzględnieniem środków:

- publicznych,
- krajowych (budżet państwa, budżet jednostek samorządu terytorialnego, fundusze celowe),
- zagranicznych (środki Unii Europejskiej),
- niepublicznych (środki od osób fizycznych, fundacji, osób prawnych, środków kościelnych).

Dla Gminy posiadającej tytuł prawny do obiektu zabytkowego opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym. Dysponent może występować o dotację celową ze środków publicznych. Również podobna procedura dotyczy innych właścicieli – osób fizycznych, jednostek organizacyjnych, których obowiązkiem jest finansowanie działań budowlanych, dokumentacyjnych, konserwatorskich i restauratorskich.

Finanse publiczne stanowią budżety pochodzące z: Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwa Rolnictwa, Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Sejmiku Województwa, Rady Gminy.

Dotacje z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego udzielane są z corocznie ogłaszanych programów.

Przy zabytkach indywidualnie wpisanych do rejestru zabytków dotacja z jednego źródła może być udzielona do wysokości 50 % nakładów. Dla zabytków o wyjątkowej randze może wynosić do 100 % koniecznych nakładów finansowych.

W ramach programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 -2020, prowadzonego przez Ministerstwo Rolnictwa, przewidziano środki na realizację projektów typu „Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego”. Pomoc finansową otrzymują działania mające na uwadze odnawianie lub poprawę stanu zabytkowych

obiektów budowlanych, służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego lub zakupu obiektów budowlanych charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie z przeznaczeniem na cele publiczne. Pomoc ma formę refundacji części kosztów kwalifikowanych po zrealizowaniu inwestycji. Pomoc jest przyznawana w wysokości do 63,63 % kosztów.

Ministerstwo Rozwoju prowadzi program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014-2020. W osi priorytetowej Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury przewidziano realizację projektów dla obiektów zabytkowych wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO lub uznanych przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej za Pomniki Historii lub zlokalizowanych na obszarach objętych wpisem na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO lub położonych na obszarach uznanych za Pomniki Historii przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Projekty mogą obejmować konserwację, restaurację, rewaloryzację zabytków drewnianych (zarówno nieruchomości, jak i ruchomych). Wsparcie finansowe przewidziano dla projektów dotyczących konserwacji, restauracji, rewaloryzacji, adaptacji na cele kulturalne oraz zabezpieczenia przed kradzieżą i zniszczeniem ruchomych i nieruchomości zabytków techniki. Potencjalnymi beneficjentami mogą być: jednostki samorządu terytorialnego oraz samorządowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe (tylko w zakresie projektów dotyczących konserwacji i renowacji zabytków ruchomych i nieruchomości), podmioty zarządzające obiektami indywidualnie wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Fundusz kościelny. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji dysponuje środkami finansowymi, które przeznaczone są na dofinansowanie remontów i konserwację obiektów sakralnych o wartości zabytkowej. W tym również na podstawowe prace zabezpieczające: remonty stropów, dachów, ścian i elewacji, osuszanie, odgrzybianie, izolacje, remonty oraz wymianę zużytej stolarki drzwiowej i okiennej, a także na wszelkiego typu instalacje.

Wojewódzki Konserwator Zabytków posiada środki z budżetu państwa i przyznaje dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa. Wysokość środków finansowych pozostająca w dyspozycji wojewódzkiego konserwatora zabytków jest ustalana

corocznie w zależności od dotacji państwowej i w tym rybie odbywa się nabór wniosków.

Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej dysponuje środkami finansowymi przeznaczonymi na edukację ekologiczną, ochronę przyrody, w tym obszarów zieleni, zadrzewień i parków. Promowane są działania związane z utrzymaniem i zachowaniem nasadzeń parkowych oraz ogrodów chronionych w oparciu o przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Środki gminne. Rada Gminy ma prawo udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy znajdujących się na obszarze gminy zabytkach podlegających prawnej ochronie konserwatorskiej poprzez wpis do rejestru zabytków, jak i obiektach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja jest realizowana na zasadach wynikających z lokalnego prawodawstwa.

Fundusze europejskie i środki pomocowe. Ta forma funduszy udzielana jest w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020. Środki unijne są przyznawane na renowację konserwację zabytków, ich ochronę oraz szersze udostępnianie obiektów zabytkowych zwiedzającym. Ponadto zabytkowe obiekty usytuowane na obszarach wiejskich i związane z tradycyjnym budownictwem mogą liczyć na wsparcie z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Beneficjentami programu są jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia.

Środki prywatne. Stanowią one uzupełnienie budżetu publicznego. Łączenie funduszy pochodzących z źródeł publicznych i prywatnych na ochronę dziedzictwa kulturowego jest finalnym, modelowym sposobem realizacji zadań z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami. Jest to o tyle istotne, że w chwili obecnej wiele zabytkowych obiektów pozostaje w rękach osób prywatnych lub prawnych, w tym przedsiębiorców, stowarzyszeń, fundacji, organizacji pozarządowych, związków wyznaniowych i jest remontowanych z udziałem środków własnych.

Aneks nr 1.**GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW****Zabytki nieruchome**

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Data decyzji i nr rejestru zabytków
1.	Bircza	Układ urbanistyczny, XVw.		15.11.1982 r., A-75
2.	Bircza	Zespół kościelno – plebański (kościół mur., 1.1921-26, plebania mur., ok. 1926 r.)		29.10.1998 r., A-449
3.	Bircza	Kapliczka mur., k. XIX w.	Przy Rynku	18.11.1982 r., A-1263
4.	Bircza	Fortyfikacje miejskie, ziem. XVI w.		29.07.1982 r., A-36
5.	Bircza	Zespół pałacowo – parkowy (pałac, mur., 1 poł. XIX w., park z XVIII w.)		29.07.1982 r., A-483
6.	Bircza	Cmentarz żydowski, XIX w.		18.12.1989 r., A-1265
7.	Bircza	Cmentarz rzym.-kat., 2 poł. XIX w.		06.09.1990 r., A-1264
8.	Bircza	Kaplica cmentarna, mur., ok. poł. XIX w.		06.09.1990 r., A-1264
9.	Bircza	Plebania gr.-kat., drewn., ob. dom mieszkalny, 1 poł. XIX w.	nr 21	

10.	Bircza	Dom Sióstr Zakonnych, mur., k. XIX w.	nr 21	
11.	Bircza	Budynek koszar wojskowych, drewn., ok. 1940 r.	nr 22	
12.	Bircza	Budynek szkoły, mur., 1914 r.	Jana Pawła II nr 10	
13.	Bircza	Budynek przedszkola, drewn., 1914 r.	Jana Pawła II nr 7	
14.	Bircza	Dom drewn., 2 poł. XIX w.	nr 2	
15.	Bircza	Dom mur., k. XIX w.	Majora Kusiaka nr 6	
16.	Bircza	Dom drewn., ok. 1920 r.	nr 50	
17.	Bircza	Dom, drewn., ok. 1950 r.	Okońskiego nr 1	
18.	Bircza	Dom, drewn., ok. 1930 r.	Okońskiego nr 32	
19.	Bircza	Dom, mur., ok. 1925 r.	Jana Pawła II nr 10	
20.	Bircza	Dom, mur., ok. 1925 r.	Jana Pawła II nr 1 i 3	
21.	Bircza	Dom, mur., ok. 1925 r.	Szkolna nr 1	
22.	Bircza	Dom, mur., ok. 1925 r.	Rynek23. nr 5 i 6.	
23.	Bircza	Dom, mur., ok. 1925 r.	Woj.ska Polskiego nr 9	
24.	Bircza	Dom, mur., ok. 1925 r.	Rynek nr 3	
25.	Bircza	Dom, mur., ok. 1925 r.	Wojska Polskiego nr 9	

26.	Bircza	Dom, mur., ok. 1925 r.	Wojska Polskiego nr 3	
27.	Bircza	Dom, mur., ok. 1925 r.	Zamkowa nr 6	
28.	Bircza	Dom, mur., k. XX w.	Spółdzielcza nr 5	
29.	Bircza	Dom, mur., ok. 1930 r.	Bieszczadzka nr 11	
30.	Bircza	Dom, drewn., ok. 1920 r.	Rudowskiego nr 2	
31.	Bircza	Dom, drewn.,ok. 1930 r.	Rudowskiego nr 4	
32.	Bircza	Dom, drewn., pocz. XX w.	Koterby nr 7	
33.	Bircza	Dom, drewn., ok. 1930 r.	Zamkowa nr 2	
34.	Bircza	Cmentarz gr.-kat., 2 poł. XIX w.		
35.	Boguszówka	Kapliczka mur., pocz. XX w.		
36.	Boguszówka	Dom drewn., ok. 1920 r.	nr 4	
37.	Boguszówka	Dom drewn., ok. 1920 r.	nr 6	
38.	Borownica	Kościół fil. mur., ok. 1850r.		
39.	Borownica	Cmentarz rzym.-kat., XIX /XX w.		
40.	Brzeżawa	Zespół cerkiewny, ob. kościelny (cerkiew, drewn., 1843 r., dzwonnica mur., 1925 r.)		29.07.1982 r., A- 325

41.	Brzeżawa	Dom, drewn., pocz. XX w.	nr 4	
42.	Brzeżawa	Dom drewn., ok. 1930 r.	nr 13	
43.	Brzeżawa	Dom drewn., pocz. XX w.	nr 64	
44.	Brzeżawa	Cmentarz gr.-kat., poł. XIX w.	przycerkiewny	
45.	Brzeżawa	Cmentarz gr.-kat., pocz. XX w.	ob. rzym.-kat.	
46.	Brzeżawa	Cmentarz zieloświętkowców, 1929 r.		
47.	Brzuska	Kapliczka mur XIX w.		18.11.1982 r., A-60
48.	Brzuska	Kapliczka mur. XIX w.		18.11.1982 r., A-61
49.	Brzuska	Kapliczka mur. XIX w.		18.11.1982 r., A-80
50.	Brzuska	Krzyż drewn., l. 60.XX w.		
51.	Brzuska	Dom drewn., ok.1925r.	nr 42	
52.	Brzuska	Cmentarz gr.-kat., XIX w.		
53.	Huta Brzuska	Dom drewn., 1946 r.	nr 54	
54.	Huta Brzuska	Dom drewn., 1946 r.	nr 96	
55.	Huta Brzuska	Dom drewn., 1946 r.	nr 114	
56.	Huta Brzuska	Dom drewn., 1946 r.	nr 119	
57.	Huta Łodzinka	Cmentarz z I wojny światowej, 1915 r.		
58.	Jasienia Sufczyńska	Kapliczka mur., ok. poł. XIX w.		18.11.1982 r., A-56

59.	Jasienia Sufczyńska	Dom drewn., pocz. XX w.	nr 39	
60.	Jasienia Sufczyńska	Dom drewn., ok.1920 r.	nr 16	
61.	Jasienia Sufczyńska	Dom drewn., ok. 1930 r.	nr 36	
62.	Jawornik Ruski	Cerkiew gr.-kat., 1882 r.	ob. kościół rzym.-kat.	18.11.1982 r., A- 315
63.	Jawornik Ruski	Brama-dzwonnica gr.- kat., k. XIX w.		
64.	Jawornik Ruski	Kaplica cmentarna, XIXw.		19.09.1990 r., A- 315
65.	Jawornik Ruski	Cmentarz gr.-kat. , 2 poł. XIX w.		19.09.1990 r., A- 315
66.	Jawornik Ruski	Cmentarz gr.-kat., pocz. XX w.	ob. rzym.-kat.	
67.	Korzeniec	Dom drewn. w zagrodzie, 1937 r.	nr 17	
68.	Korzeniec	Kuźnia drewn. w zagrodzie, 1950 r.	nr 17	
69.	Korzeniec	Dom drewn., ok. 1920 r.	nr 29	
70.	Kotów	Cerkiew gr.-kat., drewn., 1923-25		18.11.1982 r., A- 321
71.	Kotów	Kaplica, mur., pocz. XXw.		
72.	Kotów	Kapliczka, mur., k. XIXw.		
73.	Kotów	Cmentarz gr.-kat., pocz. XX w.		
74.	Krajna	Kapliczka, mur., k. XIX w.		

75.	Krajna	Cmentarz gr.-kat., k. XIXw.		
76.	Kuźmina	Cerkiew gr.-kat., drewn., 1814 r.		18.11.1982 r., A-54
77.	Kuźmina	Kaplica grobowa Pieściorowskich, mur., k. XIX w.		18.02.2010 r., A-399
78.	Kuźmina	Kapliczka, mur., XIX w.		18.11.1982 r., A-52
79.	Kuźmina	Kapliczka, mur., XIX w.		18.11.1982 r., A-53
80.	Kuźmina	Krzyż drewn./mur., pocz. XX w.		
81.	Kuźmina	Dom, drewn., ok. 1930 r.	nr 16	
82.	Kuźmina	Dom, drewn., ok. 1930 r.	nr 23	
83.	Kuźmina	Dom, drewn., ok. 1930 r.	nr 35	
84.	Kuźmina	Dom, drewn., ok. 1930 r.	nr 36	
85.	Kuźmina	Dom, drewn., 1947 r.	nr 59	
86.	Kuźmina	Dom, drewn., 1945 r.	nr 76	
87.	Kuźmina	Dom, drewn., 1945 r.	nr 77	
88.	Kuźmina	Dom, drewn., ok. 1930 r.	nr 98	
89.	Kuźmina	Dom, drewn., ok. 1930 r.	nr 99	
90.	Kuźmina	Dom, drewn., ok. 1930 r.	nr 100	
91.	Kuźmina	Cmentarz rzym.-kat., 1 poł. XX w.		

92.	Leszczawa Dolna	Kościół par., mur.		
93.	Leszczawa Dolna	Kapliczka, mur., XIX w.		
94.	Leszczawa Dolna	Kapliczka, mur., pocz. XXw.		
95.	Leszczawa Dolna	Kapliczka, mur., k.XIX w.		
96.	Leszczawa Dolna	Dom, drewn., ok. 1930 r.	15	
97.	Leszczawa Dolna	Dom, drewn., 1947 r.	nr 20	
98.	Leszczawa Dolna	Dom, drewn., ok. 1930 r.	nr 69	
99.	Leszczawa Dolna	Cmentarz gr.-kat., pocz. XIX w.	ob. komunalny	
100.	Leszczawa Górna	Kapliczka, mur., k. XIXw.		
101.	Leszczawa Górna	Kapliczka, mur., k. XIXw.		
102.	Leszczawa Górna	Kapliczka, drewn., pocz. XX w.		
103.	Leszczawa Górna	Dom, drewn., ok. 1935 r.	nr 2	
104.	Leszczawa Górna	Dom, drewn., ok. 1935 r.	nr 6	
105.	Leszczawa Górna	Dom, drewn., ok. 1935 r.	nr 7	
106.	Leszczawa Górna	Dom, drewn., ok. 1935 r.	nr 9	
107.	Leszczawa Górna	Dom, drewn. ok. 1935 r.	nr 12	

108.	Leszczawa Górna	Cmentarz gr.-kat., XIX w.		
109.	Leszczawka	Kapliczka, mur., k. XIXw.		18.11.1982 r., A-50
110.	Leszczawka	Kapliczka, mur., k. XIXw.		
111.	Leszczawka	Dom, drewn., ok. 1930 r.	nr 41	
112.	Leszczawka	Dom, drewn., ok. 1930 r.	nr 52	
113.	Leszczawka	Cmentarz gr.-kat., k.XIX w.		
114.	Lipa	Cerkiew gr.-kat., drewn., ok. 1830 r.	ob. kościół rzym.-kat.	18.11.1982 r., A-313
115.	Lipa	Dzwonnica gr.-kat., mur., 1 poł. XIX w.		18.11.1982 r. A-313
116.	Lipa	Kaplica grobowa, mur., ok. poł. XIX w.		18.11.1982 r., A-313
117.	Lipa	Kapliczka, mur., k. XIXw.		
118.	Lipa	Kapliczka, mur., pocz. XXw.		
119.	Lipa	Cmentarz gr.-kat., 2 poł. XIX w.		08.10.1990 r. A-313
120.	Łodzinka Dolna	Cmentarz gr.-kat., XIX /XX w.		
121.	Łomna	Cmentarz gr.-kat., poł. XIX w.		
122.	Łomna	Cmentarz gr.-kat., pocz. XX w.		
123.	Malawa	Cerkiew gr.-kat., XVIII w.	ob. kościół rzym.-kat.	29.07.1982 r., A-328

124.	Malawa	Kapliczka mur., XIX w.		17.11.1982 r., A-75
125.	Malawa	Cmentarz gr.-kat., k. XVIII w.	przycerkiewny	
126.	Malawa	Cmentarz gr.-kat., 2 poł. XIX w.		
127.	Nowa Wieś	Kapliczka, mur., XIX w.		
128.	Nowa Wieś	Dom, drewn., ok. 1920 r.	nr 14	
129.	Nowa Wieś	Dom, drewn., ok.1930 r.	nr 16	
130.	Nowa Wieś	Dom, drewn., pocz. XX w.	nr 18	
131.	Roztoka	Cerkiew gr.-kat., drewn., 1936 r.	ob. kościół rzym.-kat.	20.12.1996 r., A-460
132.	Roztoka	Cmentarz gr.-kat., pocz. XX w.	przycerkiewny	
133.	Rudawka	Cerkiew gr.-kat., drewn., XVIII w.	ob. kościół rzym.-kat.	13.03.1970 r., A-248
134.	Rudawka	Kapliczka, mur., 1849 r.		10.11.1982 r., A-62
135.	Rudawka	Dom w zagrodzie, drewn., ok. 1920 r.	nr 13	
136.	Rudawka	Spichlerz w zagrodzie, drewn., ok. 1920 r.	nr 13	
137.	Rudawka	Dom, drewn., ok. 1930 r.	nr 8	
138.	Rudawka	Cmentarz gr.-kat., 2 poł. XIX w.	przycerkiewny	

139.	Stara Bircza	Dom, drewn., ok. 1930 r.	nr 25	
140.	Stara Bircza	Cmentarz gr.-kat., k. XIXw.		
141.	Sufczyzna	Kościół rzym.-kat., mur., XVIII w., pocz. XX w.		
142.	Sufczyzna	Kapliczka, mur., k. XIXw.		
143.	Sufczyzna	Cmentarz rzym.-kat., k. XIX w.		
144.	Wola Korzeniecka	Kapliczka, mur., XVIII /XIX w.		
145.	Wola Korzeniecka	Cerkwisko		A-274
146.	Wola Korzeniecka	Budynek szkoły, drewn., ok. 1930 r.		
147.	Wola Korzeniecka	Dom w zagrodzie, drewn., pocz. XX w.	nr 50	
148.	Wola Korzeniecka	Stodoła w zagrodzie, drewn., pocz. XX w.	nr 50	
149.	Wola Korzeniecka	Dom, drewn., ok. 1920 r.	nr 4	
150.	Wola Korzeniecka	Dom, drewn., ok. 1920 r.	nr 7	
151.	Wola Korzeniecka	Dom, drewn., ok. 1920 r.	nr 12	
152.	Wola Korzeniecka	Dom, drewn., ok. 1930 r.	nr 19	
153.	Wola Korzeniecka	Dom, drewn., ok. 1920 r.	nr 53	
154.	Wola Korzeniecka	Cmentarz gr.-kat., 1 poł. XIX w.		

155.	Żohatyn	Kapliczka, mur., k.XIX w.		19.11.1982 r., A-58
156.	Żohatyn	Kapliczka, mur. XIX w.		29.11.1982 r., A-709
157.	Żohatyn	Kapliczka, mur., XIX w.		
158.	Żohatyn	Dom w zagrodzie, drewn., pocz. XX w.	nr 31	
159.	Żohatyn	Stodoła w zagrodzie, drewn./mur., pocz. XX w.	nr 31	
160.	Żohatyn	Dom w zagrodzie, drewn, pocz. XX w..	nr 38	
161.	Żohatyn	Stodoła w zagrodzie drewn., pocz. XX w.	nr 38	
162.	Żohatyn	Dom, drewn., ok. 1930 r.	nr 39	
163.	Żohatyn	Cmentarz gr.-kat., pocz. XX w.		

Zabytki ruchome

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Data decyzji i nr rejestru zabytków
1.	Bircza	Kościół rzym.-kat., wyposażenie	23.07.2003 r., B-74
2.	Bircza	Cmentarz komunalny, 10 nagrobków	07.02.2016 r., B-757
3.	Brzeżawa	Cerkiew, ob. kościół rzym.-kat., wyposażenie	03.07.2003 r., B-73
4.	Roztoka	Cerkiew, ob. kościół rzym.-kat., wyposażenie	28.05.1997 r., B-203

Aneks nr 2.**WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE GMINY
BIRCZA**

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejsco wości	Nr stan. na obszarze	Nr obszaru	Chronologia	Nr działki
1.	Brzeżawa	1	3	111-80	nowożytność	298
2.	Brzeżawa	3	1	111-80	średniowiecze	119
3.	Brzeżawa	2	2	111-80	starożytność, nowożytność	285
4.	Malawa	1	4	111-80	średniowiecze, nowożytność	61
5.	Malawa	3	5	111-80	nowożytność	56/2
6.	Malawa	2	6	111-80	starożytność, nowożytność	108/1
7.	Leszczowa Dolna	1	7	111-80	nowożytność	---
8.	Leszczowa Dolna	4	8	111-80	nowożytność	221/1, 257/3
9.	Leszczowa Dolna	3	9	111-80	starożytność, średniowiecze	575/1
10.	Leszczowa Dolna	2	10	111-80	nowożytność	1684/3, 1684/4
11.	Bircza	2	16	111-81	neolit	693, 695
12.	Bircza	3	17	111-81	neolit	691
13.	Bircza	4	18	111-81	neolit, nowożytność	665
14.	Bircza	5	19	111-81	neolit, nowożytność	662
15.	Bircza	6	20	111-81	nowożytność	650/1

16.	Korzeniec	2	8	111-81	neolit, nowożytność	729
17.	Krajna	1	3	111-81	nieokreślona	35/6
18.	Leszczowa Górna	2	6	111-81	neolit	93/1
19.	Leszczowa Górna	3	7	111-81	prahistoria, neolit	27
20.	Leszczowa Górna	1	5	111-81	nowożytność	123/3
21.	Łodzinka Górna	2	1	111-81	epoka kamienia-brązu	---
22.	Łodzinka Górna	3	2	111-81	epoka kamienia-brązu, nowożytność	2
23.	Łomna	1	4	111-81	epoka kamienia-brązu	31/1
24.	Wola Korzeniecka	1	9	111-81	epoka kamienia-brązu, nowożytność	210/1
25.	Wola Korzeniecka	2	10	111-81	nowożytność, średniowiecze	30
26.	Wola Korzeniecka	3	11	111-81	nowożytność	10
27.	Wola Korzeniecka	4	12	111-81	neolit	9
28.	Wola Korzeniecka	5	13	111-81	neolit	68
29.	Wola Korzeniecka	6	14	111-81	prahistoria, nowożytność	75, 76
30.	Wola Korzeniecka	7	15	111-81	neolit	75
31.	Bircza	1	2	110-81	nowożytność	71
32.	Bircza Stara	1	3	110-81	nowożytność	388
33.	Huta Brzuska	1	6	110-81	nowożytność	---
34.	Korzeniec	1	4	110-81	nowożytność	684

35.	Łodzinka	1	5	110-81	epoka kamienia, nowożytność	35, 36
36.	Nowa Wieś	1	1	110-81	nowożytność	---
37.	Kuźmina	1	1	112-80	neolit	---
38.	Kuźmina	2	2	112-80	średniowiecze, nowożytność	836/1
39.	Kuźmina	3	3	112-80	nowożytność	1064, 1067
40.	Kuźmina	4	4	112-80	średniowiecze, nowożytność	1112, 1113
41.	Kuźmina	5	5	112-80	średniowiecze	1135/2
42.	Kuźmina	6	6	112-80	nieokreślona	1163/2
43.	Kuźmina	7	7	112-80	neolit	1123/2
44.	Kuźmina	8	8	112-80	prahistoria	327/2
45.	Kuźmina	9	9	112-80	prahistoria	325
46.	Kuźmina	10	10	112-80	nieokreślona	228
47.	Kuźmina	11	11	112-80	neolit, epoka brązu	133
48.	Kuźmina	12	12	112-80	średniowiecze- nowożytność	127
49.	Kuźmina	13	13	112-80	nieokreślona	½
50.	Leszczawka	1	14	112-80	neolit –epoka brązu	340
51.	Leszczawka	2	15	112-80	prahistoria, średniowiecze, nowożytność	340
52.	Leszczawka	3	16	112-80	nowożytność	314/1
53.	Kuźmina	14	10	112-81	paleolit ?	496/3, 495
54.	Kuźmina	15	11	112-81	paleolit	495
55.	Kuźmina	16	12	112-81	prahistoria	501/1

56.	Kuźmina	17	13	112-81	epoka kamienia - brązu	435/2
57.	Kuźmina	18	14	112-81	średniowiecze, nowożytność	441
58.	Kuźmina	19	15	112-81	średniowiecze, nowożytność	462, 463, 464
59.	Kuźmina	20	16	112-81	nowożytność	547/1, 548, 549
60.	Kuźmina	21	17	112-81	epoka brązu	566/2
61.	Leszczowa Górna	4	1	112-81	paleolit ?	153/9
62.	Leszczowa Górna	5	2	112-81	epoka brązu	164/15
63.	Leszczowa Górna	6	3	112-81	epoka kamienia - brązu	165/5
64.	Leszczowa Górna	7	4	112-81	neolit ?	186/1
65.	Leszczowa Górna	8	5	112-81	epoka brązu	224/9
66.	Leszczowa Górna	9	6	112-81	epoka kamienia	215/1
67.	Leszczowa Górna	10	7	112-81	nowożytność	215/1, 216
68.	Leszczowa Górna	11	8	112-81	nowożytność	138/17
69.	Leszczowa Górna	12	9	112-81	epoka kamienia - brązu	322/29
70.	Leszczowa Górna	13	26	112-81	pradzieje, średniowiecze	321/76
71.	Roztoka	1	18	112-81	epoka brązu - żelaza	15
72.	Roztoka	2	19	112-81	średniowiecze, nowożytność	51, 50/1, 50/2
73.	Roztoka	3	20	112-81	średniowiecze	57/1
74.	Roztoka	4	21	112-81	epoka brązu, średniowiecze	63

75.	Jasienica Sufczyńska	1	1	109-80	2 poł. XIX w.	467, 468
76.	Jasienica Sufczyńska	2	2	109-80	epoka kamienia - brązu	7
77.	Jasienica Sufczyńska	3	3	109-80	epoka kamienia – brązu, nowożytność	25
78.	Jasienica Sufczyńska	4	4	109-80	epoka kamienia – brązu, neolit	49, 50, 51, 52, 53
79.	Jasienica Sufczyńska	5	5	109-80	neolit	29, 30
80.	Jasienica Sufczyńska	6	6	109-80	epoka kamienia - brązu	96
81.	Jasienica Sufczyńska	7	7	109-80	epoka kamienia – brązu, neolit ?	96, 97, 98
82.	Jasienica Sufczyńska	8	8	109-80	epoka kamienia - brązu	54, 95
83.	Jasienica Sufczyńska	9	10	109-80	epoka kamienia - brązu	119
84.	Jasienica Sufczyńska	10	11	109-80	epoka kamienia - brązu	143, 150, 154
85.	Jasienica Sufczyńska	16	12	109-80	epoka kamienia – brązu, nowożytność	154
86.	Jasienica Sufczyńska	17	13	109-80	neolit ?	26
87.	Jasienica Sufczyńska	11	14	109-80	Epoka kamienia – brązu, prahistoria	248
88.	Jasienica Sufczyńska	15	15	109-80	nieokreślona	466
89.	Jasienica Sufczyńska	18	16	109-80	neolit, epoka brązu	280

90.	Jasienica Sufczyńska	19	16	109-80	2 poł. XVIII w.	----
91.	Jasienica Sufczyńska	14	52	109-80	nieokreślona	469, 470
92.	Jasienica Sufczyńska/Kotów	13	53	109-80	nieokreślona	470, 80
93.	Jasienica Sufczyńska	12	54	109-80	nieokreślona	470
94.	Brzuska	5	18	190-80	nieokreślona	497
95.	Kotów	2	55	109-80	nieokreślona	81
96.	Kotów	1	56	109-80	2 poł. XIX w.	7/2
97.	Kotów	3	57	109-80	epoka kamienia - brązu	60/1
98.	Kotów	4	58	109-80	nowożytność	59
99.	Kotów	5	59	109-80	epoka kamienia - brązu	7/51
100.	Kotów	6	60	109-80	epoka kamienia - brązu	7/51
101.	Kotów	7	61	109-80	epoka kamienia - brązu	2/1
102.	Kotów	10	62	109-80	epoka kamienia - brązu	61/67
103.	Kotów	11	63	109-80	1577 r.	---
104.	Sufczyzna	1	64	109-80	k. XVIII – XIX w.	478
105.	Żohatyn	6	40	109-80	prahistoria, epoka brązu	4
106.	Żohatyn	7	41	109-80	nieokreślona	267/7
107.	Żohatyn	8	42	109-80	nieokreślona, nowożytność	252, 267/7
108.	Żohatyn	1	2	110-79	nieokreślona	---

109.	Żohatyn	11	16	110-79	XIX w. 1 poł. XX w.	144
110.	Żohatyn	12	17	110-79	1441 r.	---
111.	Żohatyn	2	10	110-79	średniowiecze	158
112.	Borownica	1	3	110-79	neolit ?	83
113.	Borownica	2	4	110-79	epoka kamienia	166/1
114.	Borownica	3	5	110-79	epoka kamienia	---
115.	Borownica	4	6	110-79	epoka kamienia	147
116.	Borownica	5	7	110-79	epoka kamienia	111
117.	Brzeżawa	4	11	110-79	nowożytność	35
118.	Brzeżawa	5	12	110-79	średniowiecze, nowożytność	36, 37
119.	Brzeżawa	6	13	110-79	prahistoria, nowożytność	28, 29, 40, 42
120.	Brzeżawa	7	14	110-79	nowożytność	42
121.	Brzeżawa	8	15	110-79	1464 r.	---
122.	Jawornik Ruski	1	8	110-79	epoka brązu	311
123.	Jawornik Ruski	2	9	110-79	średniowiecze	343
124.	Jawornik Ruski	3	11	109-79	Epoka brązu	196
125.	Jawornik Ruski	4	12	109-79	epoka kamienia - brązu	162
126.	Żohatyn	3	24	109-79	neolit, epoka brązu	57
127.	Żohatyn	4	25	109-79	epoka kamienia brązu, neolit, nowożytność	13, 14/2
128.	Żohatyn	5	26	109-79	nowożytność	94, 95
129.	Żohatyn	10	27	109-79	średniowiecze, nowożytność	84, 85

130.	Brzeżawa	9	19	110-80	epoka kamienia – brązu, nowożytność	74
131.	Kotów	9	22	110-80	epoka kamienia - brązu	2/1
132.	Kotów	8	23	110-80	epoka kamienia - brązu	36/7
133.	Lipa	1	1	110-80	neolit	10/12
134.	Lipa	2	2	110-80	nieokreślona	302
135.	Lipa	3	3	110-80	nieokreślona	301
136.	Lipa	6	4	110-80	średniowiecze / nowożytność	271
137.	Lipa	7	5	110-80	epoka kamienia - brązu	271
138	Lipa	8	6	110-80	epoka kamienia – brązu, prahistoria	268
139.	Lipa	4	7	110-80	epoka kamienia - brązu	198, 201
140.	Lipa	5	8	110-80	epoka kamienia - brązu	192
141.	Lipa	9	9	110-80	nowożytność	54/7, 165, 170/2
142.	Lipa	10	10	110-80	nieokreślona	164
143.	Lipa	11	11	110-80	2 poł. XVIII- 2 poł. XIX w.	258/9, 258/8, 258/4, 258/1/ 253/1
144.	Lipa	12	12	110-80	średniowiecze, nowożytność	156
145	Lipa	13	13	110-80	epoka kamienia - brązu	249/1

146.	Lipa	14	14	110-80	nowożytność	136
147.	Lipa	15	15	110-80	średniowiecze	101
148.	Lipa	16	16	110-80	epoka brązu	71
149.	Lipa	17	18	110-80	epoka kamienia - brązu	30
150.	Lipa	18	17	110-80	1436 r.	---
151	Lipa	19	20	110-80	k. XV lub XVI w.	---
152.	Malawa	4	30	110-80	neolit, prahistoria, nowożytność	63/7
153.	Malawa	5	31	110-80	epoka kamienia – brązu, XVI- XVIIw.	63/7
154.	Malawa	6	32	110-80	epoka kamienia - brązu	1/17
155.	Malawa	7	33	110-80	1474 r.	---
156.	Rudawka	1	24	110-80	epoka kamienia – brązu, nowożytność	404/1
157.	Rudawka	2	25	110-80	epoka kamienia – brązu, rzymski lub nowożytność	352/1
158.	Rudawka	3	26	110-80	epoka kamienia – brązu, prahistoria, nowożytność	334, 333
159.	Rudawka	4	27	110-80	XIX- 1 poł. XX w.	552, 553
160.	Rudawka	5	28	110-80	średniowiecze, XVI w., XVIII- 1 poł. XX w.	285, 284, 283, 282/2, 282/1, 280, 279

161.	Rudawka	6	29	110-80	1464 r.	---
162.	Stara Bircza	4	34	110-80	epoka kamienia – brązu, prahistoria	313, 314/2
163.	Stara Bircza	2	35	110-80	epoka kamienia – brązu, średniowiecze / nowożytność	273/1
164.	Stara Bircza	3	36	110-80	epoka brązu - żelaza	285, 286, 287
165.	Stara Bircza	5	37	110-80	epoka kamienia – brązu	738
166.	Stara Bircza	6	38	110-80	neolit ?	267/1
167.	Stara Bircza	7	39	110-80	1418 r.	---
168.	Żohatyn	9	21	110-80	XVIII-1 poł. XX w	230/1, 226, 267/11, 267/12